

Увод у економску политику, 1935.

Садржај

Предговор

1. Економска политика као пракса
2. Циљеви економске политике
3. Носиоци економске политике
4. Техничка средства економске политике
5. Границе успешне економске политике
6. Привредни систем
7. Економска политика као наука

Литература

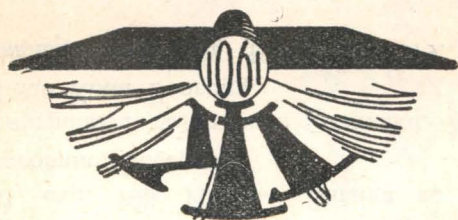
330.1

ДР. МИЈО МИРКОВИЋ
ВАНР. ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

У В О Д У ЕКОНОМСКУ ПОЛИТИКУ

Б Е О Г Р А Д
ИЗДАВАЧКО И КЊИЖАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ ГЕЦА НОН А. Д.
12, Кнез Михаилова улица 12
1935

ОД ИСТОГА ПИСЦА:

Социјални програм фашизма, 1929, стр. 24.

О начелу слободе у унутрашњој трговини, 1929, стр. 20.

Сеоски дућани, 1930, стр. 22. Издање библиотеке „Савремене општине”, Београд.

Тома Масарик, 1930, стр. 94.

Синдикализација извоза пољопривредних производа у Пољској, 1931, стр. 100. Издање Завода за унапређивање спољне трговине, Београд.

Трговина и унутрашња трговинска политика, 1931, стр. 167. Издање Геце Кона Београд.

Спољна трговинска политика, 1932, стр. 179. Издање Геце Кона.

Саобраћајна политика, 1933, стр. 267. Издање Геце Кона.

Занатска политика, 1934, стр. 146. Издање Геце Кона.

SAVEZNO IZVEŠNO VEŠE
CENTRALNA KONTROLNA I
DOKUMENTACIJSKA DELATNOST
Inv. br. 2770
SIGN. _____

ДР. МИЈО МИРКОВИЋ
ВАНР. ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

У В О Д

У ЕКОНОМСКУ ПОЛИТИКУ

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧНО И КЊИЖАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ ГЕЦА КОН А. Д.
12, Нез Михаилова улица 12
1935

И 630

Тов. бр.
37717

ШТА ТАРИФА
ДРАГ. РЕГО
Б Е О Г

4269

ПРЕДГОВОР

Ова књижица претставља покушај оправдања економско-политичке науке као засебног огранка у склопу економских наука и истовремено покушај синтетичног повезивања резултата ранијих радова пишчевих из области економске политике. Њен садржај одговара предавањима које је писац држао као увод у економску политику на правном факултету у Суботици у зимском семестру 1933/34 године.

У начину обраде материјала овај Увод се у многочем подудара са Уводом у економску политику Мирка М. Косића, који је изашао у његовим Основима економске политике (1925). Тај метод економско-политичке науке, је позитиван резултат методолошких спорова у социјалним наукама и нарочито у економији који су трајали неколико деценија пре светскога рата, а који се опет јављају делимично и услед свз јачег притиска који се у свету врши на слободу научног истраживања. Борба је вођена око проблема, да ли економска наука може да поставља циљеве политичкој пракси. Заслуга је М. Косића, да је први пут у нашој литератури овај проблем разрадио, идејним разграничењем практичне политичке делатности и економске политике као науке.

Оно што овај наш Увод оправдава и поред рада Косићевог, то је измењена ситуација у привредним и социјалним односима у свету, настала за ових десет година. Приказујући садашње стање ових односа, писац је покушао и да да један морфолошки преглед развоја привредних система, да јасније обележи како се у пракси јављају и сукобљују политички циљеви и да бар сумарно прикаже испреплетеност и међузависност средстава економско-политичке технике, које се у пракси примењују и конкретна дејства ових мера на привредне односе.

У Паризу, октобра 1934.

М. М.

§ 1 Економска политика као пракса

I Народна привреда. Човек живи у друштву, он је *друштвено биће*, што значи да и сва добра, која су му потребна за подмирење потреба, не набавља сам и изолован, него у непрестаном односу са другим људима. Везан за спољашњи, материјални свет, својим потребама, и зависан од њих, човек обраћа своју пажњу набавци економских добара, и у томе своме *збрињавању* наилази на остале људе, чија је делатност упућена у истоме правцу. *Рад* је човеку средство збрињавања, и то рад свестан и промишљен, упућен извесном циљу, било набавци, односно производњи добара, било располагању са набављеним и произведеним добрима. Рад врше појединци, сељаци, занатлије, трговци, индустријски радници, предузетници, али су они у непрестаној узајамној зависности један од другог. Ова *међузависност појединаца који привређују* сачињава основу привредне организације. Потпуно изолован човек (Робинзон) може да има свој план, сасвим индивидуалан, како ће савладати тешкоће око производње и набавке добара. У своме делању он се не осврће ни на шта друго, него на сопствену сигурност, удобност и благостање. У друштву са другима (Робинзон и Петак) човек мора да настоји да његов начин рада и поступања у стицању добара и располагању са њима добије сагласност оних са којима живи и ради. Тако се индивидуални напори појединаца испреплићу, стварајући на једној страни привредне јединице (газдинства, предузећа), на другој страни *народну привреду* као целину, коју сачињавају све привредне јединице, и у којој су оне у непрестаној повезаности и међузависности. Ова *целина* народне привреде није само збир свих појединих привредних јединица, она је истовремено сплет свих односа привредних јединица. Појединци и поједина газдинства и предузећа уносе у народну привреду своје индивидуалне напоре, делања, тежње и интересе, али су они и принуђени да од својих тежњи и

интереса непрестано нешто жртвују тежњама и интересима целине и да своје напоре и делања прилагођују захтевима целине.

Народна привреда је абстрактан појам и значи у првом реду сѐлет односа и међузависност свих привредних јединица и привредних радњи. Сељак са јутром земље, својим радом, својом производњом и својим дохотком је саставни део народне привреде као и велики рударски или фабрички предузетник. И народна привреда је оно, што у њу уносе милиони земљорадника и радника, стотине хиљада трговаца и занатлија, чиновника и војника и хиљаде индустријалаца, рудара и банкара, — својим радом, својим међусобним односима, својим потребама, својим дохотком и својом куповном снагом. Ови разноврсни привредни субјекти имају као појединци разнолик значај за народну привреду и разноврсне функције у њој. Привредне гране (пољопривреда, занатство, трговина, индустрија) имају опет у разним земљама разнолик значај и утицај на привредно стварање. Ситан земљорадник као појединац са малим поседом једва се осећа у народној привреди. Али сви ситни земљорадници могу да буду као произвођачи и као потрошачи од првенственог утицаја за формирање односа у народној привреди. Али и ова објашњења нису довољна да пруже јасну слику о народној привреди. Амон каже: „Ми нигде не видимо народне привреде. Не можемо је видети с тога, што стојимо усред ње, као што човек не може да види „шуму“ или „град“, ако стоји усред шуме или усред града. Али човек може да изађе из шуме и из града, па да види шуму или град, или да прегледа једно или друго, док не може да на исти начин изиђе из народне привреде, да је види или добије преглед, над њоме. Ми живимо усред ње и у њој, јер ван ње нема за нас живота. И кад бисмо могли да живимо ван ње, опет не бисмо могли да је видимо, јер је у народној привреди део нашег живота, и она може да постоји само као део нашег живота и рада. Можемо дакле само покушати да замислимо да смо ван ње, да би нам постало јасна њена суштина, и да бисмо схватили да смо ми један члан или један део део народне привреде.”¹⁾

¹⁾ Alfred Amonn, Grundzüge der Volkswohlstandslehre, p. 17. 1926.

II Народна привреда и држава. Претпоставка постојања народне привреде је извесан *објективан ред* или *привредни поредак* који стоји изнад интереса појединих привредних јединица. Овај ред обезбеђује, да између привредних јединица не настају сувише оштри сукоби. Он је на једној страни условљен држањем *привредних јединица*, „привредних субјеката,” њиховим добровољним заједничким регулисањем међусобних односа (то су онда конвенције, уговори, узансе, „тржни мир” код примитивних народа), на другој страни поретком, који намећу принудне силе (држава, власти уопште), који се састоји од правних прописа (правни поредак). Привредни поредак сачињава основу целокупног привредног делања, јер од њега зависи питање, функција и границе својине над производним средствима и произведеним производима, *природа, компетенција и границе делатности појединих јединица*, (да ли ће привредна делатност бити у рукама појединих лица, колективних тела, општине или државе), од привредног поретка зависи *слобода уговарања* и њене границе, начин *закључивања послова* и нарочито начин *поделе националног дохотка*,¹⁾ као и начин вржења *потрошње*. У стварању привредног поретка у савременој цивилизацији најглавнија улога припада држави. Држава је највиша организација која располаже са принудном силом, она је „централизација и рационализација друштвене силе”, „организован, изражен и зајемчен поредак: равнотежа и ред разноврсних друштвених тежња и покрета.”²⁾ Цео привредни поредак се наслања на државу, она га одржава силом, она је једина у стању да обезбеди примену норми тога поретка. Привредни поредак није искључиво дело државе, привредни живот се развија својим силама, по својим законима и путевима и одржавању поретка доприноси пристанак, сагласност, обичаји и конвенције, морална начела и цео онај сплет снага, који се подразумева под појмом „привредног духа” („капиталистички дух,” „задружни дух” „еснафски дух,” „сталешки дух,” „корпоративни дух” и сл.), али народна привреда не би могла да се ослони само на овај пристанак привредних субјеката, она би се, без принудне силе, која долази од државе, брзо распала. Сила која би владала без државе, била би потпуно

¹⁾ *Werner Sombart*, Die Ordnung des Wirtschaftslebens, p. 1927.

²⁾ *Др. Мирко М. Косић*, Основи економне политике, стр. 1025.

субјективна, нестало би објективне заштите интереса целине и фиџ и осетљив механизам узајамне зависности и повезаности у народној привреди, био би брзо искидан.

III Економска политика као делатност. Привредни поредак (као у осталом ни народна привреда, ни привредни живот) *не претставља* неко устаљено, стално, *статичко стање*. Свака интервенција у привредним односима упућена је изграђивању привредног поретка. Мере привредне политике могу бити такве природе, да не дирају у основе постојећег привредног поретка (у својину, слободу рада, слободу уговарања, слободу потрошње, слободу промета и формирања цена), и тада можемо деценијама, па чак и *вековима* имати исти привредни поредак и *исти економско-политички систем*. Интервенција се ограничава на оно што је могуће у оквиру тога система, изграђујући и допуњујући постојећи поредак, али не мењајући његове основе. Али интервенција у привредним односима може да буде много дубља. Слобода рада и уговарања у капиталистичком поретку доводи често до формирања великих предузећа, која захвате читаву једну производну струку (картели, трестови, монополи) и створе на тржишту монополне ситуације, тако да слобода рада и уговарања постаје за мала и слаба предузећа, за трговину и потрошаче само једна илузија. Делатношћу самих привредних јединица измењена је једна од основа привредног поретка. У капиталистичком поретку такође слобода уговарања о раду, условима рада и о најамници може да буде искоришћена од стране радника само у часу повољне конјунктуре, кад се нуди мањи број радника него што се тражи. У обрнутом случају не постоји једнакост шанси за обострану заштиту интереса (послодаваца и послопрималаца), и опет слобода нема оно дејство, које се од начела слободе очекује: наиме једнакост шанси за све привредне субјекте. Да се не би у слободној игри привредног збивања стварале непрестано такве *ситуације*, које доводе *поједине привредне групе и делатности до изузетно економски повољног положаја*, а истовремено одузимају другим делатностима или масама малих људи *сваку могућност привредног успеха и успона*, држава настоји да мерама своје привредне политике или *веже јаке* у њиховом кретању или *помоћне слабе* у њиховој борби. Држава може из посебних (општеполитичких, културних) разлога да чак

унапређује својом привредном политиком један друштвени ред или staleж, и ако то не одговара чисто привредним интересима народне привреде. Везујући јаке (н. пр. законом о картелима, којим се ограничује слобода картела у формирању цена или се овлашћује држава да може картеле распусти или се картели уопште забрањују), помажући слабе (н. пр. законом о заштити радника, о принудном осигурању радника, при чему један део терета носе послодавци, законом о помоћи незапосленима) или унапређујући једнострано интересе једнога staleжа (немачки вајмарски устав садржавао је одредбу о заштити средњег staleжа: „самостални средњи staleж у пољопривреди, индустрији и трговини има се унапређивати путем законодавства и управе и бранити од преоптерећења и исисавања”), — свима овим мерама држава задире у основе једног привредног поретка (индивидуалистичког, односно капиталистичког) и ове основе мења, *отварајући пут изједначавању новој привредној поретку*. Тако је у меркантилистичком периоду од 16 до 19 века економска политика поступно претварала еснафски поредак у капиталистички, тако економска политика савременог доба из капиталистичког поретка ствара један нов, у коме државна интервенција постаје све шира и дубља.

IV Економска политика као средство друштвене заједнице. Народна привреда је средство за постизавање *народној блајостања*. Привредна делатност не врши се ради саме делатности, човек не ради првенствено за то што му је то физиолошка потреба, што се у раду троши његова нагомилана снага и енергија, него је привредни рад средство збрињавања, разумна и смишљена делатност, и услед тога пуна боли и унутрашњег присиљавања. Интервенција у привредним односима (економска политика) је средство у рукама њених носилаца, да у народној привреди створе такво стање и односе (повећање производње, повећање могућности запослења, стварање богатства, обезбеђење народногдохотка, који је заједници потребан), који ће *омогућити блајостање народа*. Тако се економска политика јавља као *средство у рукама друштвене заједнице* ради постизавања *друштвених циљева*. Циљеве, који се имају остваривати, ствара само друштво, они су резултат на једној страни *борбе интереса* појединих друштвених група, staleжа и привредних грана, на

другој страни *духовних оријентација* друштва односно појединих његових слојева. Услед тога ови циљеви не морају бити рационални и они се не могу научно постављати или оправдати. Народи на пр. боре се за економско, културно и политичко снажење своје, *национализам* ствара начело независности (политичке, у првом реду, затим економске и културне) испред свих осталих начела, коме има да служи општа и привредна политика државе, али је то начело, као и цела националистичка идеологија аксиом, полазна тачка и није никакав научни постулат. И империјалистичко начело, владања над другима, и социјално начело, заштите слабијих улази овамо. Политички програми и идеологије засноване на њима изашли су из интересне борбе и духовног развоја, њих усвајају партије и владе као државне програме и сва економска политика постаје средство за извођење таквих, унапред створених, програма.

§ 2 Циљеви економске политике

I Економска и остала политика. Између појединих области политике постоји велика међузависност и повезаност. Држава, самоуправна тела, градови, као носиоци политике, не воде искључиво економску политику, него и војну, просветну, здравствену и др. Често се војни интереси неке земље сједињују са економским (н. пр. исти сувоземни пут или иста железничка пруга потребна је и војсци и привреди) али могу ови интереси и да се размимоилазе и тада побеђује онај, који изгледа влади, која води државну политику, важнији. У свима областима економске политике има елемената, који задиру и у друге области политике. Јунаштво српског сељака у рату, не без разлога, тумачи се као његова решеност да брани своју земљу (своје земљиште, своје имање) и своју породицу. „За војнике је главно правило владања за време рата било: поднети све, за то што то треба и за то што су породица и земља (*terre*) у опасности.”¹⁾ Према томе, може бити са гледишта национално-економске продуктивности није била целисходна она политика која је допринела раздроб-

¹⁾ *Dragolioub Jovanovitch*, Les effets économiques et sociaux de la guerre en Serbie, p. 285, 1930.

љењу сељачког поседа у Србији на безброј врло ситних делова, са гледишта народне одбране она је била мудра, јер је на једној страни очувала физички здрав и морално чврст сељачки сталеж, на другој страни сваки сељак војник у рату је имао осећај да брани своју својину. И напори за повећање производње средстава за исхрану, који се врше после светскога рата (у Аустрији, Немачкој, Чехословачкој, Италији итд.) руковођени су обзирима не само економске политике, него и војне и сталешке, односно партијске. Иста испреплетеност мотива за мере економске политике постоји и у занатско-индустријској, трговинској и саобраћајној политици. Унапређује се производња коже, текстила и других најразноврснијих струка т. зв. „индустрије за земаљску одбрану”, да би се повећала национална производња и национални доходак, побољшао платни биланс, запослила домаћа радна снага, али и да би држава могла већ сада или у случају ратних потреба имати довољно јаку унутрашњу привреду.

У осталом, сам стваралац либералне школе у политичкој економији, Адам Смит, сматрао је да је народна одбрана важнија од богатства, и да су Навигациона акта Кромвелова, ма да трговачки штетна, претстављала „можда најмудрији од свих трговачких закона Енглеске”, јер су успела да смање поморску снагу Холандије, која је тада (половином 17 века) једина била у стању да угрози сигурност Енглеске. Али не само Енглеска, него и друге моћне земље меркантилистичког периода сматрале су мере економске политике као средство у борби за политичку експанзију и за слабљење противника и такмаца у територијалном освајању, нарочито у освајању колонијалних поседа. Ото Најрат (Neurath) покушао је да створи читаву теорију о ратној привреди, доказујући, нарочито на примерима старе римске државе, како нека земља може да живи у непрестаном рату, кад је сва економска политика првенствено служи набавци средстава за војску и становништво и за успешно вођење ратова. Први члан фашистичког устава рада савремене Италије (*Carta del lavoro*) од 22 априла 1927 год. гласи: „Италијански народ је организам који има свој циљ, живот и средства за акцију што све стоји више од онога што имају појединци подељени или груписани, који народ сачињавају. Народ је морално, поли-

тичко и економско јединство, које се интегрално реализује у фашистичкој држави. „А члан седми истог устава одређује: „Пошто је приватна организација производње функција националног интереса, организатор предузећа је за производњу одговоран држави.” Прва одредба сједињује у нацији морал, политику и привреду, т. ј. културну, политичку и привредну акцију, друга одредба утврђује да је сва производња национална функција, да она служи и културним и политичким циљевима нације и сваки предузетник остаје, за производњу свога предузећа, одговоран држави. Економска политика се тако органски учлањује у општу политику и сачињава са њом једну нераздвојну органску целину. Отуда се и мере економске политике не би могле разумети, ако се не би уочили и ванекономски циљеви, којима оне служе.

II Супротност циљева и тежња за јединством. У народној привреди постоје супротности интереса појединаца и појединих социјалних група. „Колико група, позива, стајежа, класа, привредних грана, географских области, племена, конфесија... толико посебних интереса”¹⁾). Свака привредна грана (пољопривреда, индустрија, трговина, занатство), свака географска област (срез, покрајина), племе или конфесија, стајеж (занатски стајеж, средњи стајеж, официрски стајеж) или позив (учитељи, судије, професори, адвокати) настоји да своје посебне интересе унапреди и да их наметне носиоцима привредне политике као интересе целине. Посебни интереси мањих група сливају се често уједно са интересима већих и борба се тада води око измирења и изједначења интереса двеју виших група. (Н. пр. интереси појединих позива, стајежа и привредних грана могу да се слију у јединство интереса једне покрајине, и једнога племена). На другој страни остаје кроз цео национални пресек истоветност интереса једне класе (н. пр. радничке класе) или једне конфесије. Ови сукоби интереса воде до унутрашњих политичких борби у којима се мере социјалне снаге и утицаји и у којој долази до стварања извесног јерархијског реда у овим интересима, који постају циљеви опште или економске политике. У великој линији државне политике племенски кон-

¹⁾ Косић, Основи, стр. 19.

фесионални и покрајински интереси, локални, сталешки, па чак и класни биће задовољени сразмерно социјалној снази и важности за националну заједницу група, које их носе и бране, (политичке синдикалне или привредне организације) и биће субординирани вишим интересима државе и нације. Али и тада, кад успемо да све остале интересе мањих група у националној заједници логички одстранимо из формирања коначних циљева економске политике заједнице (државе), јединство циљева ипак нисмо постигли. Остаје нам могућност многоструких националних циљева, јер је сам живот нације сложен из многих компонената, од којих привреда сачињава само једну. Пошто је привредна делатност само средство за одржање појединаца а народна привреда средство за одржање и развој националне заједнице, највиши циљеви економске политике могу бити и ван привреде, „метаекономски” или могу буду привредни. Како је први и највиши циљ државне политике *одржање саме државе*, јавља се то и као циљ привредне политике. Цела народна привреда субординира се „државном интересу,” и служи држави (*Carta del lavoro* то изречно утврђује). Ради одржавања (или повећања, проширења, већег њеног утицаја при захватању и подели мање отпорних земаља) државе, потребно је да њено становништво буде многобројно, да се број *становништва* одржава или повећава у сразмеру са кретањем прираштаја у другим „конкурентским” земљама. Докле су оба ова циља изнад привреде, као привредне циљеве који могу ићи са њима упоредо али могу и да се сукобе, можемо означити стварање националног *богатства* (дохотка) и његову *поделу*. У историјском развоју, ови циљеви могли су се јављати у оном јерархијском реду, како су горе наведени, наиме да је држава, независно од њене територијалне величине, на првоме месту настојала да заштити и очува своју независност, да је стварање за становништво било подређени циљ очувања државе или нације, да је богатство имало служити првим двома циљевима а проблем поделе се јављао тек онда кад је богатство формирано. Али је био могућ и други јерархијски ред у циљевима према резултатима интересне и идејне борбе социјалних група које заједницу сачињавају, за превласт у вођењу опште политичке заједнице. *Јединство* у циљевима се постижавало или стварањем таквог јерархијског реда, т. ј. *субординацијом* „нижих” циљева „вишима” (нижих и виших са

гледисти владе односно социјалне групе, која води политику) или *идеалном синтезом*, која је условљена сталном зависношћу (и у непарламентарним системима) владе и њене политичке делатности од сагласности народа.

III Ванекономски циљеви. Први је задатак државе да одржи своју независност. Пошто држава почива на сили и праву (Штамлер) она ће развијати оба средства свога одржања. Право је тековина националне културе. Тако „постаје највиши циљ, коме је и привреда подређена: национална независност и културна самосталност народа, уједињеног у држави.”¹⁾ Други циљ државне политике је одржавање или повећавање становништва.

1. *Национална држава и национална култура* постају тежиште и центар политике свих модерних нација. „И кад бих био циганскога рода, и још уз то последњи његов потомак, настојао бих да остане часна успомена на тај род”, рекао је чешки историчар и политичар Палацки. Долазак на површину маса, које су говориле истим језиком, имале исте обичаје и веровања, исте традиције, био је пресудан за стварање националних држава. Бранећи своју националну индивидуалност, масе у националној држави виде најсигурнију заштиту ове индивидуалности. *Нација* са свима својим компонентама јавља се као *највише добро*. Поједине нације имају своју *националну филозофију*, која садржи учење о *мисији* односне нације у одређеном делу света и одређеном историјском периоду. Национална мисао везује се за општу мисао *човечанства* и поједине нације верују да баш њима припада одређена историјска улога у развоју човечанства која оправдава афирмацију нације у свету. Оно што је најсјајније и најсветлије, у моралном или у духовном погледу најчишће и најдубље у историји појединих народа, ставља се у средиште националне филозофије (идеје о мисији и улози) и тако настају велике мисије француске, енглеске, америчке, немачке, талијанске, руске, чешке, пољске, југословенске итд. нације. Ако је национална држава довољно јака, њена мисија прелази тада њене границе, идеја се претвара у силу, која осваја и поробљује друге народности. Мисао о сопственој

Franz Eulenburg, Aussenhandel und Aussenhandelspolitik, стр. 74—75 1929. До истога закључка долази и *Dr. Suranyi-Unger*, Über die Ausgangspunkte der Volkswirtschaftspolitik, Schmollers Jahrbuch, Jg. 52. p. 75, 1928.

важности изазива мисао о нижој важности других. Али се национална идеја *не мора* да изметне у империјалистичку тежњу *владе над друћима*. Има нација, и то су баш најкултурније, које су, можда благодарећи у првом реду своме географском положају, нашле извесну унутрашњу равнотежу и не теже за туђом територијом (Норвешка, Шведска, Данска).

У сваком случају ради се о првенству *чисте политике над привредом*. Народи више цене своју слободу од економског благостања. Ово првенство политичког елемента даје највишим циљевима сваке економске политике обележје: *наиме трајање тих циљева је дуже но што траје генерација која политику води*. Отуда се и мање цене ситне користи садашњице а више се обраћа пажња *трајној политичкој линији*. Многе земље су у историјском развоју претрпеле многе недаће, што нису имале такву трајну линију или нису умеле да се постојано ње држе. Првенство политичког елемента упућује државе и на то, да прву пажњу посвете *свољашњем обезбеђењу*. Трајни културни развој и несметана привредна делатност у земљи може да се врши само онда, ако је земља споља потпуно обезбеђена.

2. *Старање за становништво* је у непосредној вези са политиком одржања државе и јачања утицаја нације. Становништво је циљ за себе, али је на другој страни средство силе нације и државе. Али проблем становништва се у економској политици може посматрати у неколико праваца: као елеменат бројне физичке снаге, који ваља подизати и неговати, као елеменат извора духовних и моралних енергија, као средство за постизавање унутрашње социјалне равнотеже у земљи и као предмет старања за његово економско одржање (исхрана, стандард живота становништва).

а.) *Становништво као елеменат бројне физичке снаге нације* је непрестано политички циљ од апсолутне монархије у меркантилизму до наших дана. У свима државама се будно прати повећавање становништва у другим земљама, нарочито суседним. Показује се на то да се европски исток брже бројно повећава од европског запада, да црна и жута раса показују већу тенденцију прираштаја од беле. Економска политика има за задатак да налази средства за одржање одређеног броја становништва. Ако се повећањем становништва *снижава благостање*, т. ј. ако је „животни простор” једне земље мањи него што је потребан њеном становништву, треба пове-

ћати тај животни простор екстензивно (одводњавањем, наводњавањем, пошумљавањем) или интензивно (побољшавањем квалитета земљишта, подизањем индустрије). У својој демографској битки Мусолини је тврдио: „У Италији, која је сва бонифицирана, обрађена, обogaћена и дисциплинована, то јест, фашистичка, има доста места за још 10 милиона људи. Шездесет милиона Талијана даће да се осети тежина њихове снаге у историји света.”¹⁾

б.) *Становништво као извор духовних и моралних енергија* је циљ који се поставља нарочито у индустријализованим земљама. Тежи се за тиме, да се нацији очувају непресушни извори снага, које долазе са села, из земљорадничке и сточарске делатности. Ова политика може бити ситносељачка или феудално-великопоседничка, према структури земље, ист. развоју и традицијама. Енглеска, Пруска и Мађарска настојале су и настоје да очувају велике поседе, поред осталих разлога, и ради очувања здраве „елите”, вођства (државника, дипломата и војника), које се на њима ствара.²⁾ Из истих разлога је и аграрна реформа у Пољској била према великом поседу далеко обзирнија него у Чехословачкој и Југославији (у Пољској је сачувана националност аристократије, у Чехословачкој и Југославији није него је аристократија, у колико је има, прешла другим народностима. Изузетак чине у извесној мери код нас само босански бегови). У Југославији је вођена, за ових 15 година (1918—1933), бар у области аграрне реформе, политика ситнога поседа, јер друга, са националнога гледишта, као и са гледишта финансијског и гледишта стручне способности обрађивача није била могућа.

в.) *Становништво као средство унутрашње социјалне равнотеже* је такође проблем економске политике, који се јавља свуда где постоји тенденција за раздвајање националне заједнице на два одвојена и супротна крила, на класу поседника и капиталиста и на пролетаријат, при чему прва класа има у рукама средства производње и власт, а друга бројну снагу нације. У таквим земљама форсира се „средњи сталеж” (мали посед, занатство, мала трговина, ситна индустрија, слободна занимања, чиновништво) као елеменат равнотеже.

¹⁾ *Benito Mussolini*, Il numero come forza, Gerarchia, 1928. Цитирано према римској „Tribuna”, од 27-X-1928

²⁾ *Eulenburg*, цитирано дело, стр. 79.

Средњи сталеж може да развије велику жилавост и напор самоодржања и да надјача оба крајња крила. Таква је била његова улога у фашизму (Италија), и у националсоцијализму (Немачка). У обим земљама се социјалистички талас првих година после рата сломио на средњем сталежу.

г.) *Економско одржање становништва* јавља се и као циљ за себе, независно од тога, што становништво има да послужи као политичка снага, извор енергија и средство равнотеже. Бројно становништво врши притисак на владу (државу) да му створи могућност запослења у земљи или могућност иселавања у оне земље, где су изгледи за запослење већи. Поред тога, додир са вишим степеном цивилизације изазива нове потребе, вишу животну меру (стандард) и ако она не може бити задовољена, јављају се незадовољства, поремећаји и кризе у друштвеном животу и националној заједници. Ови поремећаји могу бити јаки и значајни нарочито онда, ако је начин живота појединих слојева становништва услед неједнаког дохотка или неједнаке радне интензивности различит и ако су разлике сувише дубоке и преке. Тако нас проблем становништва од политичких циљева води ка економским и социјалним, у проблематику производње и поделе.

IV Економски циљеви. По Филиповићу „општи циљ економске политике је: најобилатије, најсвестраније и најпотпуније снабдевање са добрима за све, са најмањим могућим утрошком рада.”¹⁾ Ту се као први проблем јавља: проблем *производње* добара, јер без ње нема могућности снабдевања свију са добрима, и, затим, *поделе* произведених добара. Пошто је проблем производње и производне способности (продуктивности) мање прегледан, Дел Векио га замењује целисходнијим питањем: *формирања националног дохотка.*²⁾ Циљ економске политике постаје тако стварање националног дохотка и то опет у *абсолютном смислу* или на *главу становништва*, или, према *подели* тога створеног дохотка. Оба питања: производње добара и националног дохотка воде нас у област проналажења *средстава*, што нам опет намеће проблем *продуктивности* са народно економског гледишта. Физиократи су сматрали продуктивност као производњу нових мате-

¹⁾ *Dr. Eugen v. Philippovich*, Grundriss der politischen Ökonomie, II Band Volkswirtschaftspolitik, p. 9, 1920.

²⁾ *Gustavo del Vecchio*, Politica economica, pp. 81 – 86, 1931.

ријалних добара (у томе смислу само би земљорадња, рударство, делимично лов и риболов били продуктивни), Смит је продуктивним радом сматрао сваку делатност која ствара нове вредности (корисности), и по њему су продуктивне све снаге које делају у привреди (и у трговини и саобраћају), Фридрих Лист је тај појам проширио и на све „творце продуктивних снага” (т. ј. и на учитеље, науку, књижевност) који доприносе јачању производног духа и производне способности нације. Али ако ограничимо појам продуктивности само на привредну делатност, добијамо две основне могућности за вођење политике продуктивности, наиме, утицање на повећање продуктивности земљишта и продуктивности рада.

1. *Повећавање продуктивности земљишта* је ограничено природним условима (састав земљишта, климатске прилике). У оквиру тих погодаба може се земљиште „поправити”, додавањем хемијских материја које су му потребне, може се обрађена површина повећати, одводњавањем или наводњавањем, може се плодност подићи прелазом за интерзивније културе, крчењем шуме, да би се створила ораница, претварањем мање потребних ливада у оранице, претварањем ораница у баштенску, виноградарску, воћарску културу. На већ створеној површини могу се постићи бољи резултати, селекцијом сорти, која на одређеном земљишту и у одређеном климатском појасу даје оптималне резултате.

2. *Утицај на продуктивност људскога рада* је у највећој мери у рукама људи. „Што је већа радна продуктивност, тим се може већа количина добара произвести у одређеном времену, тим се више скраћује време у коме се производи одређена количина добара. Што је већа продуктивност рада, тим су мањи трошкови за рад на једноме производу. Отуда питање природе и порекла богатства увек се своди на основне разлоге продуктивности рада.”¹⁾ Економска политика, политика уопште може утицати на повећање продуктивности стварањем у народу расположења за рад и развијањем техничких вештина у њему. Она може да помаже и развој технике, (бољи алати, боље машине) која ће повећати продуктивност рада, и да унапређује организацију предузећа и организацију рада у њему, која ће рад учинити више економичним.

¹⁾ *Werner Sombart*, Produktivität, Weltwirtschaftliches Archiv, Bd. 28, p. 25—62.

V Социјални циљеви. Ако је један у низу циљева економске политике који су се формирали у историјском развоју производња добара, која су потребна становништву, стварање националног богатства, продуктивност народне привреде, ипак све то не води потпуном решењу задатка, коме народна привреда служи (ср. § 1), наиме *блађостања народа*. Циљ привредне политике може бити и обезбеђење *блађостања елите* (врхова грађанског друштва, старих властелинских породица) и при таквом благостању већина народа може да живи у тешким материјалним и опште културним приликама,¹⁾ као што је то случај у свима континенталним аграрним земљама са изразитом великопоседничком аграрном структуром (Пруска, Пољска, Мађарска). Према томе, питање благостања долази у пуну светлост тек у вези са другим, поглавито ванекономским циљевима, којима економска политика има да послужи. За социјално настројене интелектуалце, за радничке масе, за ситног земљорадника, благостање значи „најобилатије, најпотпуније, најсвестраније снабдевање са добрима за све”, како каже Филиповић, али то је само један друштвени назор, једно социјално-филозофско гледање, иза кога мора да стоји снага и утицај да би дошло до потпуног изражаја у политици. Такав циљ може бити у сагласности са идејом о продуктивности (само добро исхрањен, одморан, културан радник даје најбољи радни принос, т. ј. најбољи продуктивитет рада) а може бити са њом и у сукобу (за повећање продуктивности рада, потребне су машине, за набавку машина потребан је капитал, који се формира на терет радничке најамнице). Економска политика савремених држава налази се непрестано на таквој раскрсници, на који начин да се изврши подела националног дохотка и у којој мери се има формирати акумулација капитала ако она иде у раскорак са благостањем маса.²⁾ Идеал „социјалне правде” остварује се дакле или политичким притиском маса које „правду” траже или одлучујућом улогом коју играју у политици ванекономски циљеви (тежња за унутрашњом социјалном равнотежом, настојање да народ буде „задовољан”), т. ј. примањем од стране носилаца власти и поретка идеологије, која обухвата благостање маса и онда ако се то благостање постижава успоравањем привредног развоја и успоравањем акумулације капитала.

¹⁾ Види о стању пољопривредних радника у Пруској дивну аутобиографију *Franz Rehbein, Das Leben eines Landarbeiters*, Јена 1911, стр. 262.

²⁾ *М. Мирковић, Социјални програм фашизма, 1929.*

§ 3 Носиоци економске политике

I **Држава** је најважнији чинилац при стварању привредног поретка, она највише утиче и на његов развој, промене, битно мењање његових основа, она је и главни носилац, субјект, економско-политичких мера. Њен је утицај највећи јер је у њеним рукама целокупно законодавство, она рукује са царинама, она закључује међународне уговоре, води пореску политику, има велики утицај на грађење саобраћајних путева и на саобраћајне тарифе. Мере које она доноси, односе се и примењују на *целој државној територији*. У њеним се рукама налази не само иницијатива за економско-политичке мере за цело народно привредно подручје, него и *избор циљева*, којима има економска политика да служи. Држава даје *правац* делатности осталим носиоцима економске политике, врши *координацију* мера које се примењују у локалној управи, *контролише* рад мањих области (покрајина, бановина) и *општина*, привредних организација (*комора*) и концентрација виших привредних предузећа (картела). Уопште „*однос државе и привреде испуњава највећи део оквира економске политике.*”²⁾ Али овај однос је разноврстан по обиму државне политике у појединим привредним гранама и по интензитету (дубини, јачини, далекосежности, значају) економско-политичких мера државе. Он се са развојем мења, мењају га потребе и структура привреде, као што се мења и цела организација привреде, привредни поредак, као што се мењају организација државе и њени задаци. У истој земљи у краћем или дужем размаку времена може став државе према привреди бити врло различит. Он је различит у разним земљама у исто време. У сразмерно кратком периоду времена, *у првој трећини 20 века*, државна привредна политика показује најразноврсније облике. У главном, у том времену, *интервенција државе се свуда појачава*. Несумњиво, ратна привредна политика 1914—1918 и политичке и привредне промене и померања, што су их светски рат и његов завршетак изазвали, допринели су мењању правца државне интервенције. Али процес структуралних промена у привреди био би се развијао и да није било рата и он би сам изазвао већу државну интервенцију. Привредна *структурна* (просторна величина земље, национално

¹⁾ Косић, Основи, стр. 13.

имовина, односи између појединих фактора производње, однос и сразмера између појединих привредних грана, степен акумулације капитала, величина земљишних поседа, степен урбанизације итд.) упућује државу да своју делатност у области привреде ограничи или прошири.

1. У земљама *просторно* великим, са обиљем *природних* богатстава, са великим *становништвом* и већ акумулисаним *капиталом*, где је *унутрашње тржиште* кичма целокупне привредне делатности *приватна иницијатива* може да врши привредну делатност са много више успеха него у земљама малим, сиромашним и заосталим. Држава се ту може да ограничи на обезбеђење *правног поретка* (сигурности, својине, слободе рада), и на старање да унутрашња привредна равнотежа не буде угрожена споља (уласком сувише јефтине стране робе, доласком страних радника). То је била до скоро политика Сједињених Држава, и *предратна политика* Енглеске. Демократска *владавина* у овим земљама, мисао о једнакости шанса за све, пуритански дух сопствене иницијативе, сопственог формирања живота и свога успеха и осећања личне одговорности, што све сачињава изразито индивидуалистичку привредну етику, која је једна од најјачих снага што су Англосаксонцима обезбедиле привредно вођство у свету које траје већ неколико векова, — све ове околности привредног и духовног развоја створиле су необично плодну и ефикасну приватну иницијативу. Али све то заједно ипак није било у стању да задржи државу од јаче интервенције у привредним односима, кад су ту интервенцију изазвале промене у привредној структури тих земаља. Незапосленост у Енглеској изазвала је прво старање државе за материјалну егзистенцију незапослених а затим велики валутни експеримент (обарање међународне вредности фунте 1931) у циљу стављања у покрет енглеске индустрије, за којим примером су се повеле и Сједињене Државе (обарање међународне вредности долара, 1933 год.).

Преокрет у економској политици ових двеју најлибералнијих држава је интересантан још и због тога што је извршен у кратко време (после светскога рата). Разлика између става државе према привреди у Сједињеним Државама у 1932 и 1933 години је врло важна. Данас држава у обим овим земљама предузима на себе улогу *регулативног, планског утицаја на привредне односе и*

привредни развој. Нема изгледа ни потребе, да се држава повуче у границе своје раније делатности, јер развојне тенденције изазивају све већу интервенцију државе. Велике банке су постале данас орган од такве народно привредне важности, да држава више не може дозволити да оне врше своју делатност без контроле и без директива државних. Њихова функција је постала јавна,¹⁾ опште привредна и социјална. Велике концентрације предузећа (картели, трестови, концерни, монополи, заједнице интереса) претстављају такву привредну снагу, да се њихова делатност не може више оставити слободна, јер она онемогућава слободу делатности читавим привредним гранама.

2. У великим европским *континенталним земљама* (Француска, Немачка, Италија) активност државе у области привреде била је одувек знатно велика (грађење железница или помоћ железничким компанијама, експлоатација железница, помоћ бродоградњи, поморској и речној пловидби, грађење канала, царинска заштита индустрије, занатства и пољопривреде, државни рудници и фабрике, државни монополи, социјално законодавство итд). У овим земљама држава се јавља и као потстрекач привреде, као регулатор и као предузетник т. ј. организатор привредних предузећа. На континенту, и баш у овим земљама, играју у привредној политици далеко већу улогу ванпривредни мотиви и циљеви него у Енглеској или Сједињеним Државама, јер су ове континенталне земље много касније постигле своје национално уједињење, њихова национална територија се мењала и била непрестано угрожавана. За разлику од великих народних привреда Енглеске и Сједињених Држава, ове континенталне државе располажу са мањим унутрашњим тржиштем, мањом резервом сировина, слабијом акумулацијом капитала, а на своје копно и поморско наоружање трошиле су непрестано (а вероватно биће тако и у будућности) несразмерно већи део народног дохотка. Али за разлику од аграрних земаља Средње и Источне Европе, ове земље имају већ развијену индустрију, бољи саобраћај, бољу организацију трговине, већу урбанизацију, савршенију организацију кредита, па чак и много напреднију пољопривреду и становништво са већом радном способношћу.

¹⁾ *Sombart*, Die Zukunft des Kapitalismus, str. 17, 1932.

3. *Аграрне земље*, са почетном индустријом, која није довољна за подмирење домаћих потреба, неспособном за конкуренцију на страним тржиштима, са ситним сељачким поседом, још неспособним за квалитетне производе, без акумулисаног капитала, са неразвијеном трговином, ниским степеном опште културе, малих дохотком појединаца и уским унутрашњим тржиштем изискују још већу делатност државе као носиоца економске политике. У овим земљама држава мора да се јавља у јачој мери као *предузелник* (монополи, државни рудници, државне фабрике, државне железнице, државне банке, државне шуме и шумска предузећа, државне свиларе, државна пољопривредна добра, државна пловидба) као *контролор* и *подрекач* (контрола квалитета производа, типизација и стандардизација, пропаганда), као *домаћин* и сарадник (премије фабрикама, виноградарству, субвенције пловидби, ослобођење од пореза, давање привилегија банкама и учешће државног капитала у привилегованим банкама. Држава ту долази и као иницијатор и организатор производње (планско развијање и унапређивање економске способности пољопривреде, индустрије, занатства, трговине, нарочито извоза) и кредита, као стваралац производних снага.

Пошто су заостале и привредно слабије, мале аграрне земље хтеле би хитним развојем да накнаде оно што је вековима било пропуштено. Али се у њима редовно јавља тенденција да се потребе становништва развијају брже него што се развија економска способност земље, и с тога се врши велики притисак на државу, да она накнади недостатке. Нема ни једне привредне гране ни друштвеног реда, а да непрестано не тражи непосредну или посредну државну помоћ. Пољопривреда тражи заштиту од стране конкуренције, организацију кредита, саобраћајне путеве, дејство за слободну прођу на страним тржиштима. Индустрија и занати траже искључиво право на унутрашње тржиште (високу царинску заштиту), јевтине и велике кредите, субвенције, премије, школе, ослобођење од пореза или олакшање пореских терета. Трговина тражи кредит и слободу за развијање своје делатности, радништво социјалну заштиту и запослење, школовани редови запослење у државној служби и примеран доходак. Велика предузећа настоје да у држави обезбеде себи сигурног и трајног потрошача, који неће скру-

пулозно водити рачуна о ценама при лиферицијама од стране домаће привреде. У томе напору око обезбеђења државне помоћи, привредне гране и друштвени редови *прецењују* снагу државе. Држава не може да пружи привреди него један део онога што привреди одузме. Она не може произвољно да помаже привреду, јер цела њена организација почива на приходима, које од привреде прима. Интервенција државе у корист једне привредне гране, струке или друштвеног реда изазива непрестано тражење интервенције (позитивне) на другим странама. Тражења за интервенцијом државе се гомилају, материјални интереси појединих група боре се узајамно за већи утицај на државну управу. При томе свака страна хоће да наметне своје засебне интересе одређеног момента као „највише интересе државе и нације.” Држава има тежак задатак да од захтева интересентских група одвоји оно што је битно и важно за *целину* од онога што је од важности само за засебне интересе појединих група, да не би једностраном заштитом једне групе повредила интересе осталих и целине.¹⁾

II Уже области (бановине) имају онај *делокруг* рада у привредној области који им даје устав односно законодавство о подели земље на области (покрајине, земље, бановине). Ове уже области су, као носиоци економске политике, територијално ближе појединим крајевима, створене су ради *засебних прилика* у тим крајевима и прилагођују своју делатност потребама крајева. Поједини крајеви земље могу да имају разноврсну *привредну структуру* (брдски реони са екстензивним или интензивним сточарством, шумски реони са потребама рационалног газдовања у шумама, пољопривредни реони са разноврсним културама у равници као што су разне житарице и разне индустријске биљке, индустријски, рударски, воћарски, виноградарски крајеви итд.). Поред тога, вековно кретање становништва у истим крајевима, исти начин живота и рада и исти начин исхране стварају посебне *типове људи* са разноврсним обичајима, традицијама, веровањима, независно од народних, племенских и конфесијних разлика. Због тога може значај економске политике ових управних органи-

¹⁾ Cp. *Conrad-Hesse*, Grundriss zum Studium der politischen Ökonomie II, Volkswirtschaftspolitik, стр. 12—13, 1920.

зација да буде врло велик, нарочито ако је њихов делокруг рада широк. Оне имају да изводе државни пољопривредни програм примењујући средства и поступке, који одговарају њиховом подручју, граде путеве и мостове, старају се за шуме, воде индустријску, занатску и трговинску политику свога краја, дају дозволе (концесије) за поједине врсте радњи, врше надзор над предузећима и привредним организацијама, старају се за стручне школе, музеје, курсеве итд. Пошто имају свој засебни буџет, могу позитивно да утичу, у оквиру својих могућности, на поједине врсте делатности, дајући помоћи за изложбе, школе и курсеве. Својом финансијском политиком (прирези таксе) могу да врше и негативан утицај на развој појединих привредних грана. Ово важи нарочито онда, кад је њихова организација заснована на *самоуправи* и кад, услед представничког система, има већину у скупштини (бановинска или обласна већа) један друштвени ред, који тежи да терете пребаци на друге друштвене редове или друге привредне гране. Држава мора да води непрестано рачуна да ова финансијска политика, оптерећујући једнострано поједине привредне гране, не сломије конкурентску способност ових делатности и да шансе за рад буду за предузећа исте струке у земљи подједнаке, у колико ове шансе зависе од финансијске политике. С друге стране, постоји опасност, да ове управне и самоуправне јединице не отежавају улаз извесних производа из других крајева земље на своје подручје и не стварају — (својим трошаринским тарифама) трошаринске бедеме који ће ометати унутарњи промет добара.

III Општине, нарочито градске, имају такође делокруг рада који им је оставила држава. У економске односе оне засецају или као власти или као предузетници. *Сеоске* општине имају да се старају за сеоске путеве (општинске), за обезбеђење воде, за збрињавање најсиромашнијих слојева. У неким крајевима врше и специјално-политичке функције (паритетни одбори између пољопривредних радника и поседника земље у Војводини), али је још већи њихов значај као чувара општинских шума и пашњака, општинских воћњака (нарочито воћки подигнутих уз друмове у модерним државама). *Градске* општине, поред тих послова, врше и интензивну привредну политику према градским занимањима, нарочито трговини, индустрији, занатству, поморству и саобра-

ћају уопште. Градови настоје да привуку трговину и промет на своје подручје, нарочито транзитну трговину. Они дају и нарочите повластице великим индустријским предузећима која хоће да на подручју града оснују било велике радионице (фабрике) или стоваришта (бесплатно земљиште, ослобођене од општинских приреза и такса). Ту постоји могућност злоупотреба од стране градова, слична оној коју смо приметили код области (бановина). Наиме, градови показују тенденцију једностране заштите индустрије свога подручја тиме што се градском *трошаринском* или *калдрминском* тарифом оптерећује увоз у град високим таксама за оне производе који се у граду производе и на које градска индустрија (приватна предузећа у граду) не плаћају никаквих такса. Ова тенденција је јака и у нашим градовима, и има за циљ да се производи конкурентских предузећа других градова искључе са градског тржишта и домаћим градским предузећима обезбеди монополни положај на градскоме тржишту. Ова тенденција је штетна не само стога, што цене у граду на тај начин поскупљују, него се јединствено национално тржиште вештачки дели на мала засебна, одвојена тржишта, не доприносећи тиме ништа рационализацији производње, смањењу производних трошкова и обарању цена финалним производима. Много је значајнија, са економско-политичког гледишта делатност модернога града као предузетника. Он гради *средства за подмирење колективних потреба* грађана и градске привреде, као што су електричне централе, водоводи, трамвај, аутобуске линије, луке, пристаништа, магацини, кланице, млекарне, и у новије време, у земљама где су градске општине дошле у руке социјалистичких управа (зап. Европа) модерне зграде за становање, купатила, шпортске стадионе итд. Много веће привреде улоге мора град да преузме у поремећеним приликама (у рату, револуцији) кад долази у питање рационално снабдевање градског становништва животним намирницама, које се морају набављати у великим количинама (месо, брашно, дрво, угаљ итд.). Све ово појачава важност града као носиоца привредне политике.

IV Привредне установе и корпорације (пољопривредне коморе и савези, трговинске, индустријске, занатске коморе и савези радничке коморе и раднички савези) немају више онај значај који им је припадао у еснафском поретку, у коме су еснафи били аутономна тела са управним и судским

функцијама, али њихова важност и у капиталистичком (индивидуалистичком) и у т. зв. корпоративном поретку постаје све већа. Као претставништва интереса појединих привредних редова и друштвених слојева ове установе и организације воде акције која имају за циљ унапређивање интереса појединих привредних грана, струка или класа путем *самомоћи*, сопственом иницијативом, организацијом и деловањем. Пошто су најближе интересентима које заступају, ове организације могу и најбоље да оцене потребе својих припадника и да, у оквиру средстава, са којима располажу, раде на сређивању и побољшању односа међу њима и њихових економских прилика. У колико не достају средства организација, оне се, пошто су или створене као принудна тела од саме државе, или је начин њихове организације и делатности прописан државним законима, обраћају држави, бановини или општини тражећи својим предлозима њихову интервенцију у корист својих припадника. Предлози ових организација врло су корисни осталим носиоцима економске политике, зато што у њима долази до изражаја гледишта читавих привредних грана (под претпоставком да су ове организације верни тумачи гледишта и интереса привредних грана, које су заступљене у њима). Остали носиоци економске политике могу лакше да нађу оне додирне тачке, у којима су сагласни посебни интереси појединих привредних грана са општим интересима, односно са главном линијом народно-привредне политике.

V Концентрација предузећа (задружни савези, картели, трестови, концерни, интересне заједнице, монополи и остале врсте концентрације) играју све већу улогу у економској политици, као активни иницијатори и носиоци мера, које осетно утичу на целокупну народну привреду или на више народних привреда. Слобода рада примењена у законодавствима скоро свих земаља на свету изазвала је стварање врло разноврсних облика привредних јединица и удруживање привредних јединица (газдинства, предузећа, па чак и потрошачких јединица: домаћинства у градовима) у различитим правцима и са разним циљевима (ср. § 1, III). Стварана уговорима између предузећа о величини и начину њихове производње о делокругу њиховога рада (реони) о условима под којима ће ова предузећа вршити послове са другим лицима или предузећима, о ценама и сл., концентрација предузећа мења од-

носе на слободном тржишту, ствара нове облике привредне делатности, онемогућује функционисање механизма цена, ствара извесан поредак у привредним односима, поредак принудне природе, који има тим јаче дејство, што су његови носиоци снажна економска предузећа или централе таквих предузећа. Концентрација утиче и на формирање народног дохотка и нарочито на *поделу* тога дохотка.

Ако поновно уочимо природу појединих носилаца привредне политике, видећемо да се њихова делатност може да допуњује, да постоји између њих сагласност, али она може да иде и у раскорак. Неки од њих су првенствено носиоци интереса појединих предузећа или заступају интересе појединих привредних грана, или локалне интересе места, или регионалне интересе појединих крајева. Држава има за задатак да ове посебне тежње повеже и сведе на линију где ће доћи до сагласности између посебних интереса и општих, у колико средства, са којима држава располаже, могу бити довољна за остварење таквога задатка.

§ 4 Техничка средства економске политике

I Правни прописи. Земаљским властима, које су уједно носиоци мера економске политике (држави, самоуправама) стоји на расположењу више средстава која могу да примене у вођењу своје економске политике. На првоме месту су правни прописи чију примену обезбеђује принудна сила власти. Од правних прописа имају првенствен значај Устав и закони.

1. Устав садржи основне одредбе о организацији државе и организацији живота њенога становништва. У њему су зацртана начела правног, економског и друштвеног поретка, на којима ће се онда заснивати читаво законодавство и водити економска политика земље.

Данашњи Устав Краљевине Југославије од 3 септембра 1931 године у своме III одељку, посвећеном социјалним и економским одредбама, садржи четири члана (чл. 21—24) која гласе: Члан 21: „Брак, породица и деца стоје под заштитом државе.” Члан 22: „Својина је зајемчена. Садржина и обим права својине одређује се законом. *Експропријација* приватне својине у општем интересу допуштена је на основу закона, уз правичну нак-

наду." Члан 23: „Слобода рада и уговарања у привредним односима признаје се. Држава има, у интересу целине а на основу Закона право и дужност да интервенише у привредним односима грађана, у духу правде и отклањања друштвених супротности." Члан 24: „Као саветодавно тело у питањима привредним и социјалним установљава се *Привредно Веће*, које ће на тражење Краљевске владе и Народног представништва давати своје стручно мишљење. Привредно Веће сачињавају претставници привредних редова и стручњаци у привредним и социјалним питањима. Начин састава и пословања Привредног Већа одређује нарочити Закон." Али уставне одредбе могу да иду још и даље и да поставе чак извесне *циљеве економској политици* државе, као што је случај са већ наведеном одредбом демократског вајмарског устава (од 11 августа 1919 године) о одржању средњег стајежа (ср. § 2, III., 2, в) или са одредбом према којој „поредак у привредном животу мора да одговара начелу обезбеђења свима егзистенције достојне човека," или „треба тежити циљу, да се сваком Немцу обезбеди здрав стан..." и сл. Уставне одредбе овакве природе нису биле лако остварљиве,¹⁾ али су оне претстављале одређене директиве какав привредни поредак има држава да ствара.

2. *Закони* као основа правног поретка дејствују у правцу изградње привредног система и онда кад њихова садржина није економске природе. Тако н. пр. судски закони, обезбеђујући права физичких или правних лица сачињавају предуслов за вршење извесних привредних делатности (сељак обрађује њиву јер му закони обезбеђују принос њиве, банке позајмљују предузетнику потребне капитале, јер им закони дају извесне гаранције да ће моћи своја потраживања наплатити ако дужник не буде хтео да одговара преузетим обавезама, радник закључује најамни однос са послодавцем, јер закони наређују извршење уговора о раду итд.). Али ове врсте закона врше више посредно дејство на изграђивање привредног поретка (и ако је њихов значај врло велик н. пр. за склоност странага капитала за улаз у земљу и за цену овога

¹⁾ Оне су често биле, чак од стране научника, извргаване посмеху, нарочито у последње време, кад је демократско и парламентарно уређење у Немачкој долазило у питање. „Чаробне изреке су ту, али: „Столићу постави се", уз њих није било. Тако су остале само преварене наде" пише Адолф Вебер, Sozialpolitik, р. 18, 1931).

капитала). Има „привредних” закона који су непосредно донети ради изградње привредног поретка, и као мере економске политике. То су н. пр. Закон о окућју, о унапређивању пољопривреде, о радњама, о банкама, о задругарству, о минималним или максималним ценама, о организацији појединих врста трговине, о привредним организацијама и установама, о унапређењу индустрије и сл. Овамо улазе и закони о међународним (трговинским, саобраћајним, ветеринарским) уговорима са страним земљама, који могу да буду од великог значаја за унутрашње привредне односе (олакшање улаза у земљу страног капитала, страних предузетника и стручних радника, отежавање или олакшање улаза стране робе, отежање или олакшање извоза домаће робе у иностранство или исељавања домаћег живља итд.). Сваки такав закон, било да утиче само на формирање односа у домаћој привреди или да регулише промет добара, људи и капитала са другим земљама је од већег или мањег значаја за поједина предузећа и газдинства, за односе између њих, за њихов „просперитет” и рентабилност, а може да буде и од пресудног значаја за читаве привредне струке или гране или друштвене редове.

II Финансијска средства. Носиоцима економске политике стоје на расположењу финансијска средства, са којима могу да врше утицај на привредне односе, на поједине привредне гране и поједине струке, на изградњу или мењање привредне структуре и на однос снага појединих привредних група, струка или грана. То је власт са којим носиоци привредне политике располажу, да одређују врсте и висину дажбина, које привреда има да сноси или да неке врсте привредних делатности ослобађају од неких или свих дажбина, за које се ослобођење може извршити. Поред тога држава има велика финансијска средства, која може, за постизавање конкретних задатака да даје неким привредним делатностима или неким привредним предузећима. У првом случају ради се о пореском оптерећењу, растерећењу или ослобођењу од пореза, у другом о непосредној финансијској помоћи.

1. *Пореска политика* је за сваку народну привреду од великога значаја јер може да утиче у правцу стварања веће рентабилности појединих привредних грана, у правцу јачег или слабијег формирања домаћег капитала, јачања или слабења конкурентске способности домаћих производа на свет-

ском тржишту, у правцу веће или мање потрошње и производње у земљи, од утицаја је на висину радничке најамнице итд. Нарочито је важна пореска политика у аграрним земљама, које су принуђене да извозе у иностранство производе свога земљорада и сточарства, јер она у извесној мери условљава рентабилност пољопривреде, а од формирања приноса у пољопривреди зависи делатност свих осталих привредних грана: трговине, занатства, индустрије, саобраћаја, па чак и банкарства. Природно је да држава не може потпуно слободно руководити са порезима, као средством и економске политике, јер су порези завођени у првом реду у циљу набавке средстава за покриће државних потреба. Али у овим границама мере пореске политике врше велика дејства на привреду, јер се пореско оптерећење одразује у цени производа, у најамници односно дохотку појединаца и газдинства и у унутрашњој, националној потрошњи. Тако долази до тесне узајамне повезаности и узајамног дејства појединих специјалних *економско политичких мера са пореском политиком*. Ако држава хоће да заштити мали сељачки *посед*, да тај *посед* очува од цепкања, да га учини економски способном, онда морају да се доведу у *сагласност мере државне аграрне политике са мерама државне пореске политике*, јер економска способност малог *поседа* зависи од његове рентабилности у одређеном привредном систему, и државни закони, који би били донети у правцу одржања малог *поседа*, остали без онога дејства, због којих су донети, ако би држала својим дажбинама, посредним или непосредним одузимала сувише велик део приноса малог *поседа*, и ако би она пореским оптерећењем отежавала конкурентску способност малог *поседа* на страним тржиштима (у колико производи овога *поседа* морају да траже прођу и на страном тржишту). Ово важи и за све остале области специјалне економске политике (занатске, индустријске, трговинске, саобраћајне). На тај начин акција једног одвојеног министра или министарства у држави не може да буде успешна ако није вршена не само у сагласности са осталим министрима и министарствима (нарочито са т. зв. привредним министарствима), него и у сарадњи са министарством финансија. Као што мере аграрне политике имају своја дејства на индустрију, занате и трговину (н. пр. Закон о раздужењу земљорадника), а мере трговинско-индустријске одразују се и у области аграра и у области радничких најам-

ница (н. пр. царинска заштита оних индустрија која производе добра, потребна за подмирење потреба домаћинства или газдинства сељаковог или домаћинства радникова), тако и мере пореске политике врше своја дејства на све области народне привреде, на потрошњу и производњу. Али поред овог *општег значаја* пореске политике и општег обележја пореза као средства економске политике, постоје и специјална средства пореска, која су од значаја за целе привредне гране или струке. То је политика пореских олакшица или *ослобођења од појединих врста пореза*, која се у многим земљама практикује, да би допринела развоју неких привредних грана или струка, које иначе не би могле уопште или не би могле у мери, која се тражи, да се развију. Држава н. пр. (и наша) ослобађа од плаћања пореза поморска и речна бродарска предузећа, поморска и речна бродоградилшта, да би се ове саобраћајне струке, које су држави и народној привреди потребне из економских, административних или војно-политичких разлога, могле повољније развијати. У градовима у оскудици станова ослобађају се од пореза новоградње. У циљу појевтинења кредита ослобађају се од пореза поједине централне кредитне установе (код нас Народна Банка, Привилегована Аграрна Банка). Држава показује тенденцију (неправилну) да ослободи од пореза и сва своја привредна предузећа. Из истих разлога ослобађају се од царина сировине и полупрерађевине, потребне за градњу и оправку бродова, или целокупне инсталације које су намењене подизању фабрика у земљи, или поједине сировине и полупрерађевине, које су потребне за занатску и фабричку производњу прерађивачких предузећа у земљи. Такви разлози постоје и за ослобођење од државне трошарине погонског материјала и горива за рибарске моторне чамце и лађе и за рибарске свеће. У циљу повећања становништва ослобађају се од пореза породице са много деце. Таква специјална пореска олакшања или ослобађања увек врше повољна економско-политичка дејства на поједине привредне гране или струке.

2. *Непосредно помагање финансијским средствима* (награде, субвенције, премије) може да се практикује из истих разлога као и посредно помагање пореским олакшицама и да се примењује у свима привредним гранама. То су новчане *награде*, које држава даје да би *потстrekла* напоре појединих газдинстава или предузећа (награде за најбоље примерке

стоке и живине, за највећи принос по хектару, за најбоље воће или поврће, за најбоље паковање извозне робе и сл.). Такве награде могу да буду од великог значаја за унапређивање појединих привредних грана, а да опет укупне издатке државни буџет не осети сувише јако. Много веће жртве захтевају *субвенције* које се дају као годишња редовна помоћ појединим привредним предузећима, а које се практикују највише у саобраћају (поморском, речном, ваздухопловном, аутобуском) у циљу подржавања извесних линија (за поштански и путнички промет), које се од прихода самога саобраћаја не би могле одржавати. Ове помоћи иду у појединим земљама у стотине милиона (код нас се крећу око 50 милиона динара годишње), доприносе знатно развоју саобраћаја, и саобраћајних средстава, али могу да изазову стварање сасвим некономних линија и некономних предузећа на штету оних, који раде економно (за наше Приморје је у већој мери целисходно, са економског гледишта и са гледишта подизања поморског духа, унапређивање мале обалне пловидбе, малих, индивидуалних предузећа и малих бродова, једрилица и моторних бродова испод 150 тона носивости, него унапређивање великих предузећа. Велика предузећа и велики, нарочито путнички бродови, су опет више потребни за развој туризма од малих). *Премије* се дају пољопривреди, индустрији, саобраћају, да би се помогле поједине привредне гране или струке, нарочито с обзиром на конкурентску способност њихову на страним тржиштима (извозне и саобраћајне премије у поморској пловидби премије на извоз пшенице, ражи, вина, шећера, премије за превезену робу или преваљене километре). И субвенције и премије изискују знатне финансијске жртве од стране државе и увек иду у корист појединих привредних струка или предузећа на терет целине, изазивајући незадовољство код оних грана, струка и предузећа, које не добивају ове новчане помоћи.

II Валутна и кредитна политика. Док се раније сматрало да се задатак валутне политике исцрпљује у старању за стабилност валуте, велики експерименти новијега времена (велика инфлација у Немачкој 1922—1923, одступање од златног важења у Енглеској 1931 године, обарање међународне вредности долара у 1933 години и чехословачке круне у 1934 години) створили су од валутне политике средство економске

политике, које у огромној мери утиче на све односе у народној привреди и на положај народне привреде према иностраним тржиштима. У тесној вези са валутном политиком је и кредитна политика. Развој модерне привреде је истакао значај великих кредитних установа (приватних) за судбину целих привредних струка и огромног броја заинтересованих лица (улагача). Од каквог пресудног значаја за живот великог броја људи може да буде велика кредитна установа (банка) показује однос неких наших великих банака према нашим исељеницима. На десетине хиљада наших исељеника у преко-океанским земљама су све своје уштеђевине, резултат њиховог рада, напора и одрицања, давали на штедњу домаћим новчаним заводима, који у периоду кризе нису били у стању да овим исељеницима, кад су се враћали у домовину да отпочну нови живот на основу својих уштеђевина, исплате њихове улоге и да је уопште исплата ових улога дошла у питање. На другој страни, кредитне везе између ових завода и великих индустријских предузећа имале су за последицу, да је егзистенција банака постала зависна од просперитета индустрије а егзистенција индустрије од животне способности ових банака. Овакво стање показује, како функције кредитних установа у савременој привреди, не могу бити само чисто „приватне” природе, како оне вршећи кредитну службу врше послове од огромног значаја за целу народну привреду и како ови послови не могу више да буду остављени случајностима и слободном располагању управа банака. Тако се и кредитна политика јавља као средство економске политике, које је тим значајније, што одлучује о употреби једног производног фактора (капитала) на целом подручју народне привреде и у целом склопу народно привредних односа.

1. *Валутна политика* има на расположењу три низа мера, са којима утиче, како на међународни промет (између домаће земље и иностранства) и на унутрашњу привреду. То је висина курса домаћег новца изражена у страном новцу (интервалуларни курс домаћег новца) и унутрашња вредност новца, манипулсање са страним девизама и дисконтна стопа Народне Банке (новчаничне банке).

а) *Интервалуларни курс* домаћег националног новца је у извесној мери опредељен новчаним системом (везано или слободно важење, златно важење или важење златнога стандарда) али све мере, које се предузимљу у циљу одржања

новчаног система, — а искуство је показало да се ниједан новчани систем не може аутоматски, сам по себи, одржати него да су непрестано потребне планске мере за његово одржање, — имају дејства на економску ситуацију земље, унутрашњу и међународну. Тако н. пр. одржање важења златнога стандарда, као што је југословенско важење од 1931 године изискује набавку злата и девиза односно одржавања одређених количина злата и девиза да би се очувао утврђен однос између покрића и новчаница у промету. Злато и златне девизе могу се набављати на неколико начина (откупом злата у земљи, нарочито из домаћих рудника, већим извозом од увоза, зајмовима у иностранству, дакле манипулисањем платнога биланса). Платни биланс је опет резултат свих привредних односа једне земље према иностранству и хтети вршити утицај на платни биланс значи хтети регулисати све привредне односе са иностранством, а то је опет планско манипулисање извоза и увоза, промета капитала, промета странаца, миграције. Све ове мере врше огромна дејства на привредне односе у земљи. Тако се само одржање једној новчаној система испољава у својим дејствима на привреду као економско-политичка мера прворазредној значаја. Унутрашња вредност новца је условљена потребом неке народне привреде за одређеном количином новца и интензивношћу обртања новца при одређеној количини новца у промету. Како је количина новца у промету зависна од покрића у одређеном новчаном систему, ово покриће ствара могућности за већу или мању количину новца која се налази у циркулацији. Покриће у томе случају одлучује о реткости новца, дакле и о његовој вредности. Тако је унутрашње тржиште у непрестаној повезаности са спољашњим, тако се валутна политика опет одражава у својим дејствима на читаву народну привреду.

Није потребно нарочито улазити у велике поремећаје у привреди који настају инфлационом или дефлационом политиком, пошто су они опште познати (француска револуција, ратне финансије европских земаља, послератне финансије Немачке, Аустрије, Пољске, Мађарске, Русије, Југославије, Румуније, Бугарске) а обарање вредности новца као економско-политичка мера примењује се само у изузетним приликама и стања нужде и једва се може говорити о њиховом *општем* економско-политичком позитивном дејству. Такве мере (обарање вредности нов-

ца) изазивљу дизање цена и услед тога покрећу предузећа на рад и омогућују лакшу амортизацију константног капитала и лакше покриће константних трошкова, али само до оне границе, до које је тржиште способно са прођу нових произведених добара. Ако радничка најамница остане на истој висини на којој је била пре обарања вредности новца, што значи, ако реална најамница падне, мора и прођа произведених производа да падне. Ако се реална најамница повећа, она делимично повећава и фиксне трошкове (у колико је она њихов саставни део). У сваком случају производна предузећа се растерећују на терет финансијског капитала, који услед тога постаје скупљи, поновно повећавајући фиксне (константне) трошкове. Према томе, и ако обарање вредности новца није праћено новчаном инфлацијом, користи од такве мере не могу остати трајне, а дејства поремећаја, које оне изазивљу на унутрашњем и иностраном тржишту, остају много дуже него користи од њих за домаћу народну привреду.

б.) *Манипулисање девизама* (у правцу ограничења промета девизама, одузимање девиза од извозника и додељивања девиза појединим предузећима према нахођењу централне девизне установе, код нас Народне Банке) има за последицу власт Народне Банке над целокупном привредом која је у ма каквом односу са иностранством. Одузимање девиза од извозника има за последицу везивање слободе кретања извозника на страном тржишту како у погледу земље, којој је роба намењена тако и у погледу цена (вредност девиза за извезену робу мора одговарати вредности, која је ценовником за обезбеђење девиза унапред утврђена и падање цена робе испод нивоа утврђеног ценовником доводи извозника у немогућност да свој извоз „оправда“). Али много јачи утицај има ограничење промета девиза на увоз. Од тога, да ли ће увозник (трговац, занатлија, фабрикант) за увезену робу (потрошна добра, сировине полупрерађевине, погонски материјал) добити од централне установе потребну количину девиза за покриће свога дуговања у иностранству зависи да ли ће он уопште моћи да врши свој посао (трговину, занат, индустрију). На другој страни оваква политика може да присили унутрашњег привредника да робу која му је потребна набавља у земљи, ако је у земљи има, или да је замени, у колико

је то могуће с обзиром на укус и потребе потрошача и на техничке особине домаће робе, сличним производима унутрашње, домаће производње. Ограничење промета девиза, онако како се примењује у европским земљама у последње време (1931—1934) имало је стварно за последицу јако опадање волумена међународног робног промета свих земаља, ма да се ово техничко средство не може сматрати јединим узроком таквога опадања. За нас је овде битно, да утврдимо, да се манипулација девизама може да искористи као економско-политичко средство великог домаћаја.

в.) *Дисконтна стопа Народне Банке* (стопа по којој Народна Банка дисконтира менице из портфеља банака и привредника уопште) ма да има велик значај и за кредитне прилике у земљи, је такође једна од мера валутне политике. Повећавање или снижавање ове стопе има за последицу смањење или повећање тражње кредита код Народне Банке. У нормалним временима висока дисконтна стопа изазива прилив страног (спекулативног) капитала на домаће тржиште. Бранећи се, повећавањем стопе, од навале у тражњи кредита, а везана законом о новцу на издавање новчаница (које путем кредита долазе у промет) само у границама покрећа, Народна Банка одржава извесну еластичност плаћевних средстава у промету, која је нужна за одржање постојаности вредности новца и стабилности цена. Али, ако је Народна Банка принуђена да високом каматном стопом ограничи количине кредита, које привреда тражи за то да би очувала однос између новчаница у промету и покрића, — и ако се, из ма којих разлога покриће смањи, тада наступа у земљи несташица и скупљење кредита, вредност новца расте и цене падају, а да се и поред ниских цена потрошња не повећава и потстрек за производњу недостаје. Тако дисконтна политика опредељена мерама за заштиту валуте, врши своја дејства на привреду, која су од далекосежних последица за читаву привредну делатност.

2. *Кредитна политика* испољава се у облику кредитне политике Народне Банке, у интервенцији државе у делатности приватних кредитних установа и у непосредној организацији кредитирања од стране самих носилаца економске политике.

а.) *Кредитна политика Народне Банке* (дисконтна стопа, ограничење количине кредита, скраћење рока за враћање

зајмова, подела разних контингената кредита на поједине привредне гране или на разне крајеве) има пресудан значај на формирање каматне стопе у земљи, с тиме и на цену кредита и на производне трошкове, утиче на привредну делатност према томе у којој мери су подељени контингенти кредита на поједине привредне гране и поједине крајеве у земљи. Народна Банка као новчанична банка је, по правилу, најглавнији извор кредита у земљи и њена кредитна политика врши највећи утицај на кредитно тржиште и преко њега на привредне односе у читавој земљи. Али као што смо горе видели њеној кредитној политици су стављене границе, старањем за национално важење (валуту) и она се може кретати само у оквиру тих граница.

б.) *Интервенција државе у приватном банкарству* постаје у многим земљама све јача, прво услед потребе да држава, у интересу улагача и дужника банкарских, спасава, у часовима кризе поједине, нарочито велике банке, и затим да би се, већом контролом државе над радом банака и већом законском одговорношћу управљача банака, избегле злоупотребе у пословању банака. Коначно, за државу и народну привреду није без значаја ни сама организација банака и организација кредита у њима, јер и од тога зависи висина каматне стопе, скупоба капитала у земљи, и производни трошкови. Искуства у Југославији од уједињења до данас показују колико је слобода у организовању банака и слобода у формирању каматне стопе, нарочито у крајевима, где је кредитно задругарство слабо, — а то је случај у целој земљи изузимајући Словенију, — утицала у правцу повећања каматне стопе, и прво несразмерних добити локалних банака а затим великих њихових губитака, презадужења земљорадника, малих трговаца и занатлија под неповољним условима и на крају критично стање и банака као поверилаца и дужника. Услед недостатка кредита и капитала за рад, у времену високих цена и повољне коњунктуре, кредит је тражен ма по којој цени. Велике и средње приватне банке добијале су кредит од Народне Банке, да би га затим дале малим банкама по већој каматној стопи, а мале банке својим клијентима земљорадницима, трговцима и занатлијама по још већој стопи. Док је овај кредит, преко неколико банака као посредника дошао у руке привредника који га је употребио за производњу, он је био *три пута скупији* (често и више) него на извору у

Народној Банци. Привредна делатност је могла да плаћа овако високу каматну стопу само при изузетно високим ценама, и кад су цене производа и обим производње опали морао се цео систем кредитирања да стропошта, остављајући за собом тешке поремећаје. Отуда се намеће потреба државног регулисања организације банака и кредитне политике приватних банака.

в.) *Носиоци економске политике постају и сами организатори кредитних установа.* Важност кредита за народну привреду намеће у неким земљама, нарочито у онима које су сиромашне капиталом, да држава, бановине (покрајине) и општине (градови) и сами приступе стварању кредитних установа. Већ организовање државног чековног завода (поштанске штедионице) у циљу стварања централне установе текућих рачуна претставља такав корак. Друга државна кредитна установа у нашој земљи је Државна Хипотекарна Банка. Поред ових потпуно државних завода, под јаком контролом државе и под великим утицајем државе на њене послове је и новчанична банка, Народна Банка, која је добила од државе привилегије и задатак, да се стара за национално важење, али је услед тога њено вођство постављано од стране државе. Али кредити ових установа нису код нас били довољни за покриће потреба за кредитом и зато су створена од стране државе, законодавним путем, два јака, јако привилегована новчана завода, Занатска Банка (1926) и Привилегована Аграрна Банка (1929). Оба ова новчана завода добила су један део свога акционарског капитала од стране државе, и држава је свима акционарима, који су уплатити акције ових банака законом обезбедила минималну годишњу дивиденду (која је већа од камата што су банке тада плаћале на улоге на штедњу), и ослободила ове банке од плаћања пореза. Стварањем ових привилегованих банака држава је не само дала свој капитал на расположење, не тражећи никакве користи (дивиденду, камату) за себе, и ослобођањем од пореза створила боље услове за њихов рад него што их имају приватне банке, него је, обезбеђујући минималну дивиденду акционарима, и обележавајући ове заводе као опште корисне установе своје државне привредне политике, допринела уписивању акција и тиме упутила пласман расположивог капитала у правцу ових завода. Стварање бановинских и градских штедионица, бановине и градови у своме делокругу воде активну политику и утичу на кредитне односе.

IV Привредна делатност носилаца економске политике.

Однос државе и самоуправа према привреди замршава околност да се ови носиоци економске политике не ограничују на мере, са којима се регулише привредна делатност и упућује у одређеном правцу, него да они активно учествују у народној привреди, као организатори привредних јединица, предузећа, као предузетници, или бар као капиталисти и финансијери ових делатности. Тако настају у народној привреди две области привредне делатности, једна приватна, друга јавна (државна, бановинска, општинска). Разлози ове активности државе и самоуправа су делимично привредне природе, делимично административнополитичке и војно политичке. Привредни разлози су у томе што се извесна привредна делатност *приватноме капиталу не би рентирала* (грађење сувоземних путева, стратешких железничких пруга, поштанских линија у крајевима ретко насељеним), или што *приватнога капитала нема довољно* у земљи за тако велике инвестиције (грађење нове велике и скупе железничке пруге) или што би предузеће које би се створило било од општега значаја а у приватним рукама имало би својства *монопола*, који би се искоришћавао у корист приватнога капитала на штету целине (градски водовод, плин, градско осветљење, ки разлози често се налазе код истих предузећа (железнице, пошта, телеграф, телефон и сл.). Ова три разлога постоје нарочито код предузећа која имају за циљ подмирење *колективних потреба*. Административно-политички и војно-политички разлози често се налазе код истих предузећа (железнице, пошта, телеграф, телефон, путеви) и они опредељују државу да преузме грађење, одржавање и управу односних објеката у своје руке и онда, кад је *посао рентабилан* односно, кад би велики *инострани капитал* били склони за пласман у таква предузећа. У извесној мери овакву привредну делатност врше и трговачке коморе (одржавање лука и пристаништа, дизалица, берзи и сл.). На питање, до које границе носиоци привредне политике могу да се јављају и као предузетници, не може се дати никакав објективан одговор. То зависи од циљева које хоће да остварује извесна економска политика. Научно се може, и то никад потпуно прецизно, утврдити само коштање једне и друге делатности (приватне и јавне). За исти посао потребан је држави већи апарат него приватном предузећу, јер поред управног апарата и извршног, држава,

бановине и општине морају да имају и контролни апарат, пошто особље које послове врши, не ризикује своје него туђе и може лако да се управљачи користе општим добрима на терет целине.¹⁾ То се нарочито показује код највећег државног предузећа, код железница, које се, ради постизавања веће економности у раду, *комерцијализира*, т. ј. и онда кад су железнице државне, издвајају се из општег рачуноводства државе и њихово вођење поставља се на трговачку основу. Али нарочите тешкоће настају тек онда кад у некој земљи постоје привредна предузећа исте струке, која су делимично у рукама приватнога капитала, делимично у рукама државе (код нас: рудници угља, шумска предузећа, речна пловидба, фабрике шећера, и др.) која имају да конкуришу на неравним основама на истоме тржишту. Јавна предузећа, нарочито ако њихова делатност није одвојена од државног рачуноводства и ако се њихови приходи и расходи јављају у општем државном буџету, могу своје неуспехе да књиже на рачун државе и да своје губитке крију из средстава државног буџета. Због тога могу да у цени својих производа или услуга иду на тржишту ниже од приватних предузећа. И ако се и у таквим случајевима могу да одрже приватна предузећа поред јавних, стварају се у народној привреди потпуно нездрави односи (до каквих „нездравих”, т. ј. ненормалних односа се долази показује борба која се у Југославији води између приватних и државних рудника за лифровање угља државним железницама: у тој борби побеђују већ годинама приватни рудници али средствима која су далеко од тога да помажу консолидацију прилика како у предузећу државних железница тако и у угљеној индустрији). Сасвим друкчије се јавља делатност државе у оној привредној области, где она себи обезбеђује монопол производње, прераде или продаје не више с разлога економско-политичких и социјалних, него искључиво *финансијских* (монопол дувана, хартије за цигарете, жижица, соли, петролеја итд.). Ту настаје питање, да ли приватна делатност не би неке од ових послова вршила *економније* од државе и да ли држава не би постигла чак и већи и финансијски ефекат, кад би такву делатност оптеретила порезом, односно потрошњу трошарином и избегла сувише скупу државну режију.

Искуства у области организације производње и промета су показала у свима земљама, да трошкови приват-

¹⁾ Сјавни Del Vecchio, *op. cit.* p. 78.

них предузећа су по правилу нижи од државних, ма да опет трошкови државних и јавних предузећа уопште знатно варирају према целокупном културном стању појединих земаља, према техничкој способности, савесности и солидности чиновничког апарата. С тога, иако долази до све јаче државне интервенције у економским односима, држава ову интервенцију мање врши тиме, што постаје предузетник, а више другим средствима економске политике, која су много ефикаснија: валутном, кредитном и пореском политиком. У томе погледу су нарочито значајни примери талијанске фашистичке, немачке национал-социјалистичке и аустријске „сталешке“ економске политике. „Циљ национал-социјалистичке економске политике није планска привреда, него плански управљана привреда, при чему се управљање има вршити смишљеном и целисходном новчаном, кредитном и валутном политиком.”¹⁾ Ова политика нужно води и стварању многих нових организација за вршење привредних делатности принудним путем, али ови нови субјекти привредне делатности, који зависе од државне политике, нису у рукама државног апарата, него или приватних лица, или удружења и сталешких, односно стручних и синдикалних организација.

§ 5 Границе успешне економске политике

I Економски закони и економска политика. Привредни процес врши се по својим сопственим законима. Ова законитост врши своја дејства у сваком привредном поретку, ма да позитивни закони (пракса привредне политике, привредни поредак) могу да ублаже и отупе оштрину последица које наступају од извесних узрока. Закон понуде и тражње доћи ће потпуно до изражаја на једном слободном тржишту. Већа тражња извесних добара при истој понуди, повећаће цену ових добара. Мања тражња при истој понуди снижиће цену. Снижавање цене, под извесним претпоставкама, повећава тражњу. Повећање цене повећава понуду. Ако интервенција носилаца економске политике онемогући слободно развијање односа понуде и тражње (н. пр. стварањем монопола),

¹⁾ *Albrecht Forstmann*, Wege zu nationalsozialistischer Geld — Kredit — und Währungspolitik, p. 12, 1933.

неће уклонити дејства привредних закона, него ће *тенденције да ова дејства дођу до изражаја* остати и даље. Монополисање понуде некога добра неће имати за последицу, да ће монополист (држава, картел) постати неограничен господар над потражњом и ценом односнога добра, него ће повећање цене, ако тражња остане иста, имати и ту за последицу смањење понуде, а тежња монополистова да повећа тражњу моћи ће се остварити само тада ако се смањи цена понуђеног добра. Као што подлеже законитости формирање цене робе (материјалних добара) тако исто њој подлеже и цена раду (најамница) и цена капиталу (интерес). Количина рада у некој народној привреди и количине осталих производних фактора (земљишта, капитала) условљавају висину најамнице и висину интереса. Ако има много расположиве радне снаге а мало капитала, капитал ће се показивати јачу тенденцију да се ствара на терет радничке најамнице. Отуда је радничка најамница увек виша у Сједињеним Државама и Енглеској, него што је у Југославији или Русији. (И Совјетска унија показује исту тенденцију. И тамо је необично велика потреба и оскудица капитала, као производног средства и он се услед тога формира на терет радничке најамнице). Због тога мора и сваки закон државе који хоће да регулише цене (Закон о минималним или максималним ценама) да води рачуна у овим законитостима (правилностима, тенденцијама, економским законима). Државни закон који би повећао цену извесним добрима (н. пр. Југословенско законодавство о житном монополу и минималним откупним ценама за жито) изнад могућности тржишта да ову цену плаћа, морао би рачунати с тиме, да ће потрошња односног добра опати или да ће монополист који добра откупљује морати да сноси разлику између куповне цене и продајне цене. Исто правило важи и за максималне цене. Ако су прописане максималне цене, преко којих се у законитој продаји не сме прећи, испод производних трошкова добра, односно добро нестаће из нормалнога промета и у тајној трговини продаваће се по вишим ценама (искуства из ратне привреде).

Ова разматрања нас доводе до констатације да се свака економска политика мора заснивати на економској теорији, т. ј. на теоријским сазнањима науке о народној економији. Теоријска наука је економској политици дала цео низ својих сазнања, на којима је економска политика

и као наука и као пракса изграђивања. На законима о формирању земљишне ренте, о топографском размештају култура у пољопривреди према тржишту, о опадању приноса земљишта, о производњи у маси, о односу између продуктивности земљишта и прираштаја становништва, о политичкој и економској концентрацији земљишне својине, о акумулацији капитала, о концентрацији индустријских предузећа, о формирању интереса итд. могла су аграрно — трговинско — индустријско — и саобраћајно — политичка истраживања да врше своја посматрања и доносе закључке за практичну делатност.

II Економска политика и производни фактори. У свакој народној привреди постоји одређено стање производних фактора, које се не може произвољно мењати. „Природни” услови (квалитет земљишта и његова количина, рудно богатство, шуме, климатске прилике, географски положај) су у главном дати од природе. Промена квалитета земљишта може се извршити људским напором у врло ограниченом обиму. Ипак се и квантитативно стање земљишта може до некле изменити (одводњавање, исушавање, наводњавање) и његова плодност повећати, али је за то потребна употреба великих количина капитала и рада. Истим путем се може и географски положај побољшати (регулација река, канали, путеви, железнице), као што се тај положај помера привредним развојем, који мења тежишта међународног промета. Извесан технички напредак може такође јако да помери важност појединих народних привреда у светској привреди, услед тога што је нека сировина, које има у једној народној привреди у изобиљу, постала кључ производње (угаљ и гвожђе у 19 веку, нафта у 20 веку). Али сви ови природни услови морају у земљи постојати, још неискоришћени или недовољно искоришћени, да би их економска политика, у одређеном историјском периоду, могла искористити за привреду, и то тако, да принос уложенога рада и капитала може да исплаћује трошкове, односно да уложени капитали и рад у такво побољшање природних погодаба буду улагани корисније, него што би било њихово улагање на другоме месту и у друге циљеве. А пошто још од Адама Смита знамо, да је свака народна привреда у своме развоју везана количином расположива капитала, природне погодбе стварају, у одређеном исто-

ријском периоду и при одређеним условима привређивања, границе, које економска политика не може прекорачити.

Капитал је народној привреди такође „дат,” само у другоме смислу, него природни услови. Он постоји као фонд произведених средстава производње изграђиван у вековном развоју, али фонд који може да се непрестано увећава. Ово увећавање мења раније односе у привреди, мења њену „структуру”. Али увећавање капитала везано је такође за многе привредне и друштвене услове. Кад би његово повећавање било лако, све би народне привреде биле већ створиле велике „капитале”, т. ј. производња средства која могу јако повећати обим производње. Капитал мора бити произведен, мора се створити у производном процесу. Стварање капитала, његова „производња” је зависна од свих оних услова који утичу на производњу. Оно је зависно од односа између количине и квалитета земљишта и броја становништва на њему и његове радне способности. У народној привреди, где сав принос рада народа једва стиже са покриће потреба, може се формирати капитал само на терет једнога дела народа. Да би се он стварао, „нормално”, при задовољењу потреба свих, потребно је да принос производње буде већи од потрошње, да „национални продукт” премашује националну потрошњу. Капитал се, истина, може стварати и онда, кад велик део потрошних заједница (домаћинстава, породица) у народу нема довољно средстава за подмирење сопствених потреба, он се може формирати на штету благостања, егзистенције и живота многих појединаца, па чак и већине народа, Првобитна акумулација капитала је увек таква. Она настаје од пљачке освајача у освојеним земљама, од стварања робова, кметова, принудних радника, од феудалних односа, од захватања или туђе земље или слободне земље коју ће обрађивати други у корист „јачег” завојевача. Али и репродукција капитала може да буде на терет већине, њенога благостања, нарочито онда, кад је потреба за капиталом велика а количина расположивога капитала мала. Отуда економски трајно неповољнији став оних земаља у којима се тек врши првобитна акумулација капитала, према оним земљама, које су вековима формирале свој капитал. Земље са већ акумулисаним капиталом постају повериоци земаља са тек почетним капитализмом, повериоци не само њихове народне привреде, него и државе. У земље са почетним капитализмом долази страни

капитал не само у облику кредита него и у облику предузетничког капитала и један знатан део свакогодишњег дохотка народа мора да иде у иностранство као амортизација, камата, дивиденда, предузетничка добит. Пошто од количине уложеног капитала зависи и продуктивност националног рада, ствара се и у тим земљама „капиталистичка” производња (у којој главну улогу игра капитал), а у тим односима долази до изузетно јаке позиције страног капитала у свима привредним односима. И страни капитал помаже формирању домаћег, националног капитала, али само у оној мери, у којој економска политика може да успе у задржавању извесног дела приноса производње у земљи. У свакоме случају, у одређеном времену, једна народна привреда има ограничене количине капитала на расположењу и мора да производњу и потрошњу организује према тим количинама. Оне стављају границу и мерама економске политике на унапређењу привреде. (Ако би на пример, економска политика одузела толики део приноса страном капиталу, да би његов пласман у другим земљама био рентабилнији, тај капитал ће се из народне привреде повући, или ће то бити сметња новом приливу капитала са стране).

И рад као производни фактор је историјски дат, бројном снагом становништва способног за рад, техничким способностима становништва, духовним његовим оријентацијама. У народу постоји извесан „духовни фонд” као резултат ранијег културног развоја (историјска позиција, утицај религије, филозофије, науке, опште стање просвећености), који ствара „продуктивне снаге” у народу (Лист). Овај духовни фонд је врло различит код појединих народа, јер је он резултат историјског развоја народа, дугих, вековних искустава живота и практичног рада. Трговачка (и банкарска способност) Енглеза и Јевреја, Талијана и Американаца, способност за технички рад Немаца и Енглеза, рационална оријентација духовна за сваку привредну организацију неопходна, која код појединих народа постоји, је данас историјски дата, она се не може код других народа накалемити, пренети ни научити, него опет таложењем искустава кроз генерације.

Пошто за привредну делатност, „за практичне циљеве савремене и идуће генерације, мора свака земља да, у главном, располаже својим сопственим изворима, и да носи своје сопствене терете,”¹⁾ свака привредна политика мора поћи од

¹⁾ *Alfred Marshall, Industry and trade, I, I, 1, p. 5. 1920.*

онога, што земља има, мора да се заснива на постојећим природним условима, расположивом капиталу и количини и квалитету рада својственога народа. Свака мера привредне политике значи покушај утицања на ове привредне факторе у циљу повећања њихове производне способности, а истовремено, сваки је успех привредне политике зависан од правилне оцене стања у коме се сви привредни фактори налазе.

§ 6 Привредни системи

I Историјска условљеност система. У сваком историјском периоду наилазимо на извесан поредак, ред у привредним односима (привредни поредак, привредна организација, привредни систем). По Сомбарту¹⁾ три су основна елемента која обележавају један привредни систем: то су дух (гледање на привреду) који се јавља или као начело подмирења потреба или као начело стицања, као традиционализам или као рационализам, као солидаризам или као индивидуализам, затим облик (уређење или организација) који се јавља као везаност или као слобода привређивања, као приватна привреда или као привреда заједнице (колективизма), и коначно техника (емпиријска техника или научна, стационарна или револуционарна). Привредни „системи“ не пружају никад једну јединствену слику: нема у пракси чистих привредних система, који би били изграђени на једном начелу или на низу начела логично у систем повезаних. Има разноврсних елемената у једноме истоме систему, облици привредне организације постоје један поред другог у свима земљама и у разним историјским епохама. У староме Египту, Атини и Риму постоји у исто време и државна привреда и приватна привреда демократског карактера (сељаци, занатлије, трговци) и аристократска организација појединих привредних јединица, са робовима као радницима и намештеницима. У средњем веку на европском западу постоји феудално уређење, слободни сељаци, занатлије и трговци, једни поред других. То све остаје и у капиталистичком периоду. И само уређење привредних односа у Совјетској унији наших дана не показује јединствену слику: поред сектора државне привреде и

¹⁾ Werner Sombart, Die Ordnung des Wirtschaftslebens, pp. 14 – 20, 1927.

колективизоване привреде постоји и сектор приватног предузетништва. Какав је био привредни систем примитиваца, који нам нису оставили писаних докумената, а који су ипак живели у заједницама, можемо тек да наслућујемо или да стварамо логичне мисаоне конструкције према условима њихова живота, или аналогije са савременим начином живота примитивних племена и народа. Све то отежава истраживања о привредним системима уопште као и о конкретним, прошлим или садашњим системима. Јер поједини *привредни системи су увек резултат дејства хетерогених сила: динамике привредног развоја, политичког утицаја* (принудне силе, државе) *и оштећења културе*. Наука је такође, досада, у већини избегавала да ова питања истражује и решава. Створена истовремено са стварањем грађанског друштва и његов непосредан продукт, теоријска народна економија, од Смита до данас, непрестано се удубљивала у проблематику привредних односа у томе грађанском друштву, под претпоставкама постојећег поретка и индивидуалне психологије. Тек кад су привредни развој и економска политика држава почели да мењају основе постојећег поретка, постајало је све јасније и актуелније сазнање, да је привредни систем појава извесног историјског периода, да он увек носи у себи зачетке будућих развојних могућности и промена и наука му је почела да обраћа већу пажњу. Нарочито су Шпанова универзалистичка школа као наука о организацији друштва на универзалистичкој основи која има више да одговара суштини човека, и историјска школа и нарочито културно историјски правац међу економистима у Немачкој (Макс Вебер, Сомбарт) на једној а маркизам на другој страни допринели много обраћању науке на проблем привредног система и на историјску условљеност његову.

Код посматрања привредних система полази се, по правилу, од постојећег система индивидуалистичке прометне привреде (капитализма) да би се онда јасније означиле разлике између њега и осталих система. Обично се повлачила паралела између капиталистичког и замишљеног социјалистичког система пре руске револуције. И Сомбарт упоређује две групе система, примењујући мерило капиталистичког система као централног питања својих животних напора и свога животног дела. Само што он на једну страну ставља капиталистички систем а на другу све остале некапиталистичке системе: првобитну пле-

менску привреду, сеоску привреду, античку привреду великог газдинства са системом робова, феудалну привреду, као *првобитне системе*, затим занате као засебан ван-капиталистички систем и на крају *разне моћности социјалистичких система*.¹⁾ Макс Вебер утврђује, да пре меркантилизма није било смишљене и доследне државне привредне политике,²⁾ тако да би први смишљено изграђени привредни систем, који би садржао хармонично допуњавање свих трију елемената својих (динамику привредног развоја, учешће државне политике и духовну оријентацију), био тек капитализам. Шпан, који у класификацији ових елемената даје универзалистичком духу прво место, види, као што у осталом и романтичка школа пре њега, идеал друштвеног уређења у корпоративном устројству средњег века, и следствено утврђује четири типа привредног система: сталешки везану (еснафско-градску) привреду, индивидуалистичку прометну привреду, комунистичку колективну привреду и регулисани капитализам.³⁾ У споменици издатој у почаст 70 годишњице Сомбартове (1933), која је претежно посвећена проблему организације привреде и историјској условљености привредних система, Херберт Шак,⁴⁾ такође утврђује четири основна типа привредних система, само што им даје друга имена: 1. персоналистички привредни систем (одговара еснафском систему, зато, што је старање за личност, за егзистенцију појединца стављено у центар државне политике), 2. индивидуалистички привредни систем, у коме је средиште стављено у производњу и у коме начело рентабилности долази до пуног изражаја, тако да привреда сама собом управља и активна привредна политика није потребна, 3. колективистички привредни систем (комунизам) и 4. универзалистички привредни систем (сталешка, корпоративна привреда). У идућем покушаћемо да ову четворну поделу разрадим, не само за то што је научно интересантна, него и с тога, што се у савременој Европи (1934) води најоштрија борба баш око унутрашњег устројства државе и привреде. Совјет-

¹⁾ *Sombart*, Die Ordnung des Wirtschaftslebens, pp. 20—80, 1927.

²⁾ *Max Weber*, Wirtschaftsgeschichte, p. 293, 1923.

³⁾ *Othmar Spann*, Tote und lebendige Wissenschaft, pp. 5—36, 1925.

⁴⁾ *Herbert Schack*, Theorie der Wirtschaftsverfassung, Festgabe für W. Sombart, 1933.

ска Унија која је усвојила колективистички систем, Италија која спроводи корпоративно уређење, Немачка и Аустрија које хоће да изграђују сталешки систем, одступиле су од индивидуалистичког система. Ово одступање извршено је и у осталим земљама, у мањој или већој мери, у колико се држава умешала у привредне и социјалне односе. Према томе, може се с правом казати, да европски народи, под притиском динамике економског развоја, нових економских и социјалних односа, националних и социјалних доктрина и идеологија, великих финансијских потреба државе и умањеног дохотка народа, од рата на овамо, налазе се на прекретници између једног привредног система који је у нестајању и другог који је тек на почетку стварања.

II Еснафски привредни систем. Овај систем је заснован на градској привреди (подели рада између града и његове сеоске околине) у средњовековном периоду стационарне привреде (тропољни систем у пољопривреди, феудална везаност сељака, занатска ручна техника у прерађивачкој привреди) на доминантном положају града над селом не само у привредном него и у политичком погледу, на духовној везаности човека за цркву, на стационарном стању становништва. Он се испољавао у уским заједницама људи у граду (братовштине религиозног хуманог, каритативног карактера припадника једне или разних професија, еснафи трговаца и занатлија појединих или сродних струка). Он се исцрпљивао у чувању постојећег стања, обичаја и традиција, у старању за материјалну егзистенцију чланова и за њихов друштвени спас, не тражећи „бољи”, напреднији, пунији живот, ни веће богатство, ни већу материјалну и духовну културу. Дух еснафског поретка је дух одрицања и резигнације дух смирења са стањем и позивом, дух узајамног помагања, дух субординације и јерархије, једнакости и правичности, локалног патриотизма и кампанилизма. У уској заједници сви су се међусобно и сувише познавали, међусобно контролисали, заједнички радили, молили се, бранили се према осталим сталелима и према непријатељима града, заједнички се радовали, заједнички делили посао и заједнички страдавали. Унутар заједнице (еснафа, сталежа) владао је прави демокра-

тизам, ма да је иначе цело друштвено уређење било недемократско, јер су разлике између сталежа (властела, свештеници, трговци, занатлије, сељаци) биле сувише велике и оштре, могућности прелаза у „виши” сталеж биле слабе и борба између сталежа непрестана. Овај систем је био разбивен капиталистичким развојем и централистичком државом потпуно и дефинитивно и он се више не може оживети. Али његове идеје и његов дух су преживели његову егзистенцију и постали општа својина културе човечанства. И многи напори за остварење новог привредног система црпе на извору еснафског поретка. Али као што је немогуће накалемити спољашњу организацију еснафског привредног система на нове економске односе, такои је тешко ове нове односе напунити старим еснафским духом. Јер осовина читавог еснафског духовног живота је била црква, вера у загробни живот и у личнога Бога. Црква и религија немају данас над људима ону моћ коју су имале раније, природне науке су обратиле људима пажњу на овај свет, велика насеља (градови) и велика територија савремених држава онемогућили су стварање тесно повезаних уских заједница, различити економски и социјални услови створили су огромне разлике у позиву и занимању, капитализам је створио пролетерску класу са приближно једнаким условима живота на целој државној територији, машина је постала главно средство производње и саобраћаја, она је повећала важност капитала као техничког средства производње и оборила раније апсолутну вредност ручне радне технике. Повраћај у стање ручне занатске технике није више могућ, јер би то било напуштање савремене цивилизације и онемогућило би одржање данашњег броја становништва. С тога се еснафски привредни поредак јавља само као један историски период привреднога развоја, у који више повратка нема.

III Индивидуалистички систем прометне привреде (капитализам) заснива се на подели рада на већој територији државној, између свих привредних јединица народне привреде, па чак и између разних народних привреда (међународна подела рада у „светској” привреди). Он је створен као последица повећања становништва и формирања великих централистичких држава, у периоду реформације и ренесансе људскога духа, нових открића у науци и у свету (открића и окупације ранијих непознатих земаља) и такмичења за-

падно — и североевропских земаља у развијању копнене и поморске војне снаге, унутрашњег богатства и прерађивачке радиности, што је све имало да послужи као средство силе при подели нових откривених светова (подела обеју Америка далеког истока, Аустралије, океанских острва, Африке између западноевропских освајача). Колонијални поседи убрзали су акумулацију капитала у Европи, капитал је тражио нове инвестиције и идила: уравнотеженог еснафског живота је била разбијена. Нови дух „капиталистички“, био је из основе супротан еснафском. То је био експанзиван, авантуристички, предузетнички, освајачки, трговачки дух, који је тежио за успехом, за што већим успехом на овоме свету, сматрајући да су баш они изабраници божји, који у овоме земаљском животу постигну највеће успехе. Уске су се заједнице распршиле, тржиште је постало регулатор производње. Старање за егзистенцију појединаца остављено је појединцима, тржиште је најбоље вршило своје функције ако је било слободно, начело конкуренције је свуда побеђивало. Ово начело је било потпуно у сагласности са привредним духом, са духовном оријентацијом времена. Реформација, природноправна филозофија и америчко-француска револуција су створиле начело о правној једнакости људи, по природи, које се има остваривати давањем свима једнаких шанси за рад, конкуренцију и успон. У периоду своје сталне експанзије и учвршћивања централне власти европске државе нису имале ни средстава ни могућности да воде економску политику унутрашње уравнотежености, него су прибегавале оној политици која је обећавала или највеће обогаћивање, следствено и војно снажење земље (меркантинизам) или највећи развој свих продуктивних снага у земљи (либерални систем). Акумулисани капитал је добијао све већи утицај на државну привредну политику и он је постајао све јачи, што је била већа слобода привредне делатности. Капиталу су били потребни радници и он је стога морао бити за укидање кметства и феудалне везаности зељака. Слободни сељаци су радо напуштали земљу, која није била њихова и одлазили у градове, тражећи нове основе за своју егзистенцију у радном уговору са капиталистичким предузетником. Наука се могла слободно развијати и она је много доприносила техничком и комерцијалном усавршењу (рационализација) предузећа. Обележја капиталистичког поретка постала су ова.

1. *Тржиште* је главни регулатор привредних односа. На њему се, у *конкуренцији*, сусреће понуда и тражња, стварна цена роби, раду и капиталу. С тога се у овоме поретку примењује начело *слободе рада* и слободе уговарања. Организовање производње и промета остављено је слободној иницијативи *појединаца* или појединих привредних јединица (предузећа, газдинства). Али је и свакоме човеку остављено да се сам стара за себе и своје збрињавање. *Потражња* је слободна, разуме се, у оквиру дохотка појединаца или појединих потрошних заједница (породица). У производној техници преовлађује машина. *Располагање са машинама* даје велике шансе за економски успех и успех. Привреда је расута и неорганизована. Она је *децентрализована*, остављајући милионима појединаца који су повезани само својим односима на тржишту, понудом и тражњом и ценом.

2. У *својини* доминирају потпуно начела римскога права. Својина је апсолутна. *Производна средства*, у осталом као и у еснафском поретку, су потпуно у *приватним рукама*. Али слобода рада у погледу места, величине, врсте предузећа и производне технике и слобода уговарања дају могућности за огромну *акумулацију капитала* у приватним рукама и односи у привреди који отуда настају су сасвим друкчији него што су били у еснафском поретку. Капитал личи на лопту снега, која се, котрљајући се низбрдо, непрестано повећава. Богати постају још богатијима, сиромашни се пењу у ред богатих или постају још сиромашнији, *колоније* омогућују искоришћавање природног богатства и рада колонијалних народа од стране оних, који располажу капиталом. У европским земљама гомила се на једној страни богатство, на другој пролетаријат. Велике количине капитала, накупљеног у тим земљама, омогућују, док привредни апарат ради, вишу радничку најамницу и виши стандард живота радника. Опште благостање се пење.

3. *Државе* бране поредак, својину и слободу рада, не умешавајући се у привредне односе, докле су својина и рад зајемчени свима. Али оне бране и колонијалне системе, остају империјалистичке, заштићујући операционе базе свога капитала.

4. *Политичко уређење* води демократизацији и парламентаризму, што опет омогућује јачање политичког утицаја широких маса. Између утицаја капитала и утицаја раднич-

ких маса (као гласача) на управу земље настаје борба, чији се резултати не могу предвидети. Опште, *једнако* и тајно право гласа није установа адекватна капитализму, она може да њему послужи само у времену његовог потпуног просперитета. Тако се, из индивидуалистичког поретка поступно ствара нов, који задржава многе елементе старог индивидуалистичког и капиталистичког система, поред нових социјалистичких.

IV Савремени привредни систем је таква комбинација елемената, практикована у свим европским земљама, а у последње време и у Сједињеним државама. То је регулисани капитализам, корпоративизам и новији покушаји „сталешког” уређења.

1. *Регулисани капитализам* је систем који задржава највећи део елемената слободног капиталистичког поретка (тржиште, претежно приватну својину производних средстава, приватну иницијативу и демократско политичко уређење) али односи на тржишту не стварају се потпуно слободно него су плански упливисани од појединих носилаца економске политике, нарочито од стране државе и од стране група концентрисаних предузећа. Слобода рада и уговарања је појачала привредне шансе јаким појединача и сопственика капитала. Ова слобода је искоришћена до краја у циљу истеривања највећег могућег профита, независно да ли су тиме подмолњени основи егзистенције многих милиона слабих који су, без капитала или предузетничког духа, били неспособни да се прилагоде општој утрци за профитом. Полазећи од начела слободе рада и уговарања за све, концентрисане групе предузећа су примену овога начела својим акцијама онемогућиле. Оне су завеле извесан ред на тржишту својим утицајем. Оне су „слободно” регулисале капитализам, стварајући монополне или скоро монополне положаје за своја огромна предузећа. Тај од стране приватних предузећа слободно регулисан капитализам (утицајем и споразумом јачих на тржишту) изазвао је интервенцију у државе у корист слободе тржишта и интервенцију у корист слабијих (радничко, занатско, сељачко законодавство, кредитна политика) слојева народа, или је утицао у правцу изграђивања државних привредних предузећа (државни монополи, железнице, поште, телеграф, телефон, државне фабрике, државна шумска предузећа, државне банке, државне пловидбе). Тако је регулисан капитализам

добивао два вида: *слободно регулисаној капитализма и државној капитализма*. Светски рат је убрзао овај развој а послератни политички, привредни и социјални проблеми утицали су у правцу тражења и другог политичког система, који би потребама и суштини капитализма, више одговарао од парламентарне демократије.

2. *Талијански корпоративизам*, још увек у почетном стадију изграђивања (1934), није друго него регулисани капитализам, само јаче и оштрије повезан у систем и без парламентарне демократије. Противречност између политичке демократије и привредне аристократије довела је на терену Италије до првих систематских борби између капитализма и пролетаријата, у којима је капитализам сам организовао противреволуционарни напад и национални занос и жељу за самоодржањем средњих слојева искористило као средство за борбу са пролетаријатом. Ипак у тој борби, као што ни у доцнијој у Немачкој, није могао да победи сам капитал, него у савезу са интелигенцијом и средњим сталежом. Дух новог стања није онај ранији, чисти капиталистички. Однос између рада и капитала није остављен слободној игри и мерењу снага на тржишту, него је држава утврдила извесна начела и поступак, по коме ће се регулисати сви спорови који настану између ова два производна фактора. Предузетници (послодавци) и радници организовани су у принудним синдикатима, који између себе преговарају, закључују о условима рада и о најамници и спорове износе пред специјалне судове рада. Држава (министарство корпорација) проучава производне односе (трошкове) у појединим гранама привреде, да би могла да одлучује кад се обе стране не могу споразумети о висини најамнице. Члан XII Карте рада утврђује: „Акција синдиката, помирљиво деловање корпоративних органа и пресуда магистратуре рада гарантују да ће најамница одговарати нормалним захтевима живота, моћностима производње и приносу рада.” Иначе се читава привредна делатност оставља приватној иницијативи и држава узима иницијативу тамо где приватна иницијатива не стиже. Велики утицај врши држава на привреду кредитном политиком, субвенцијама и премијама, државним набавкама и пореском политиком. Тиме, затим системом концесија, укидањем слободе штампе и парламентарних избора, држава везује капитал за себе и присиљава га да јој служи. То се најбоље огледа у финансијској политици

Италије. На тај начин створен је, у режиму диктатуре и у наслону на партијску војску, у Италији привредни систем, који, као што каже Мусолини, још за дуго обезбеђује егзистенцију капитализму, не напуштајући извесне социјалне елементе.

Оно што одликује талијански корпоративни систем од регулисаног капитализма то је баш систематско повезивање елемената који стварају привредни поредак: одступање од парламентаризма, стварање јаке и стабилне централне власти, која у континуитету изграђује нови систем, стварање и формалног устава рада (карте рада) у коме се у једном систему утврђују функције појединаца, појединих производних фактора и синдикалних организација у привредним односима. Пошто се привредни односи не могу више „аутоматски“, „механички“, „природно“, сами од себе да регулишу на тржишту, држава преузима на себе њихово регулисање стварајући план за свој поступак.

3. *Стварање система „сталешких” држава у Немачкој (1933—1934) и Аустрији (1934)* врши се на исти начин као и стварање корпоративизма у Италији из истих мотива и са истим циљем. Немачки национал-социализам развио је своју програмску линију истовремено кад и талијански фашизам (1920), само је у Немачкој морала доћи милионска незапосленост у периоду оштрине светске привредне кризе, да би његови носиоци дошли прво до јачег политичког изражаја а затим до апсолутне власти у целој земљи. Али се у обим земљама у стварању новог система пошло талијанским путем: захватање власти, напуштање парламентаризма, диктатура, октроисање новог поретка, да би се у политичком вођству државе и у одлукама о привреднополитичким мерама, елиминисао утицај гласова најбројнијег слоја народа, радничких маса. Свуда је тај процес значио обезбеђење позиције капитала и капитализма и истовремено његово везивање за државну управу, независно од тога, да ли ће нови систем добити назив „корпоративни“, „сталешки” у смислу папе Пија XI како хоће Аустрија, или „сталешки” у смислу како хоће Немачка. У политичкој организацији државе и у формама државног регулисања привредних односа обе немачке државе иду путевима Италије.

V Колективни социјалистички систем. Главна карактеристичка социјалистичког система и онога, који је замишљен у марксизму и онога који хоће да се оствари у Совјетској Унији је одстрањивање разлика које постаје између људи тиме што једни располажу са производним средствима а други не располажу. У социјалистичком друштву треба да буду сви људи слободни и економски једнаки и у њему сав доходак појединаца способних за рад има да извире само од рада. Без рада нема никаквог дохотка, дакле уопште нема ни интереса, ни профита, ни ренте. А пошто је приватна својина производних средстава извор ових доходака без рада, треба установу приватне својине укинути и онемогућити њен повраћај и сва производна средства имају да постану својина заједнице, колективна својина народа. Привреда је управљана из једнога средишта по плану (централизована привреда), приватне иницијативе у привреди нестаје, као што тржиште губи потпуно своју ранију слободу јер се целокупно снабдевање и домаћинства и предузећа има да врши по плану. Производи се ради покрића потреба људи а не ради профита. Техника остаје иста као и у капитализму или се још усавршава и побољшава. Дух који влада људима није индивидуалистички, него дух заједнице, колективума, солидарности. Подела се врши или према радној способности или према потребама појединаца. Према комунистичкој теорији подела се има вршити према потребама појединаца независно од њихове радне способности. У пракси у Русији је данас ипак примењивано претежно прво начело.

И у социјалистичком привредном систему има компетената које не иду упоредо и не допуњују се. Независно од скоро несавладивих тешкоћа економско-техничке природе које доноси са собом колективистички систем: н. пр. све радно интензивне културе у пољопривреди и све гране сточарства, живинарства (дакле повртарство, воћарство, виноградарство, па чак и окопавине, затим свињогојство, млекарство, стајско сточарство, пчеларство итд.) захтевају непрестано лично старање и извесан личан однос човека према објекту рада и без личног интереса не могу успевати,¹⁾ — сједињујући рационалну тех-

¹⁾ Ради тога су социјалисте у Немачкој и Аустрији после рата одустали од тражења да се укине приватна својина сељака над земљом и доследно изграђивали теорију о двострукој својини производних средстава: колективној у граду, приватној сељачкој на селу. И рад у пољопривреди био би по томе остављен приватној иницијативи. Сравни: *Eduard Heimann, Sozialistische Wirtschafts- und Arbeitsordnung*, pp. 45—48, 1932.

нику, привредни напредак и тежњу за напорима са гајењем осећаја солидарности и радом за друге (и за будуће генерације), социјализам везује хетерогене елементе. У људској природи постоји тежња за правичношћу а мерило правичности је поступак према самоме човеку (који правичност мери на себи). Човек непрестано тражи правичност према себи. Она се састоји првенствено у томе да свачији али у првом реду његов рад буде правично награђен. Неједнаке људске способности опет доприносе сасвим неједнако формирању производње, и благостања. Људи непрестано страхују, да они од свога живота дају више но што износи њихова награда, и да ће при крају, кад им снаге буду исцрпљене, бити одбачени.

VI Закључак. У историјском развоју, од почетка новог века до данас, може се непрестано посматрати, како се један привредни систем развија из другог, како капитализам у неколико векова развоја разбија еснафски систем, како у 19 веку капиталистички систем као систем индивидуалистичке прометне привреде потпуно превлађује у свима земљама и на свима континентима, и како данас, друштво и држава везују тај систем, регулишу га, пошто је тржиште постало немоћно, као регулатор. Међутим савремено друштво, држава и привреда још су претежно капиталистички, независно од тога да ли се капитализам регулише демократским путем, диктатуром, корпоративизмом или сталешким уређењем. Све ове модификације капитализма остављају приватну својину производних средстава, и приватну иницијативу, проповедајући само место индивидуализма националну солидарност (економска противречност: национална солидарност и економске разлике између људи које остају). Али сви ови системи ипак задржавају извесан минимум социјалног: старање за радништво, захтев колективних радних уговора, „правичност” најамнице, паритетна заступства, осигурање радништва. Они су дакли сви у извесној мери социјални, чак и социјалистички. Из капиталистичких система расте поступно социјализам. Требало је више од три столећа да капиталистички систем поступним развојем замени еснафски. Колико ће требати да социјалистички систем замени капиталистички улази у сферу политичких предвиђања. У ову сферу улази и питање да ли, и када ће привредни систем у Совјетској унији бити изграђен

у један пун социјалистички систем. А предвиђања будућности у области привредних и друштвених односа не могу бити предмет науке, која тежи за сигурним сазнањем стварности.

§ 7 Економска политика као наука

I Предмет науке. Економско-политичка пракса изазвана је потребама друштва и друштвених група, њиховим интересима, материјалне или духовне природе. Потребе и интереси друштвених група испољавају се у извесним манифестацијама (у писању и говору) и у акцијама.¹⁾ Активно испољавање потреба и интереса група врши непрестани притисак и утицај на носиоце економске политике као практичне делатности. Носиоци економске политике доносе одлуке и предузимају мере у циљу задовољења потреба и интереса социјалних група. *Ова делатност носилаца економске политике је предмет науке економске политике.* Али проучавање економско-политичке праксе није прост задатак, као што уопште свако истраживање у области активности људскога друштва и група које га сачињавају наилази на велике тешкоће. Главна тешкоћа је у томе, што је сваки, који друштвене односе проучава, члан друштва и носилац извесних интереса, хтења, погледа на свет и идеала и што у своја проучавања и закључке уноси један део садржаја своје личности. Ова тешкоћа долази до изражаја нарочито с тога, што се научно истраживање економске политике не може ограничити на прошлост него се свагда усредсређује на конкретним постојећим *проблемима садашњице*. И делатност економско-политичка у садашњици није предмет научног проучавања, тек пошто је извршена, него економско-политичка наука треба да унапред пружи практичној делатности извесна сазнања и начела, по којима ће она приступити решавању проблема. Практична политичка делатност (одлуке владе или законодавца) неће се увек (чак у више случајева неће него што хоће) управљати „саветима” и „упутствима” науке. Прво стога, што социјалне науке никад не могу да пруже неке „дефинитивне” резултате, јер се друштвени односи, потребе и интереси непрестано померају и мењају и једна економско-

¹⁾ *Alfonso de Pietri—Tonelli, Corso di politica economica, Vol. I, p. 8, 1931.*

политичка мера неопходно потребна данас, биће потпуно без важности за десет година, можда и за годину дана или неколико месеци. Затим, наука при доношењу својих закључака не може рачунати са оним елементима са којима рачуна државна управа. Неки од тих елемената науци нису ни познати. Али с друге стране, наука располаже са сазнањима, до којих државна управа не може доћи без њене помоћи. То су сазнања о стању и односима појединих друштвених група, о структури народне привреде, о законитостима у привредном процесу, о законитостима у привредној делатности појединаца и група, о односима на тржишту, о економској равнотежи, о повратним дејствима појединих економско-политичких мера на привредне субјекте (појединце, предузећа) и објекте (материјална добра, рад, услуге).

II Економска политика је наука о средствима. Основно животно питање мисаоних појединаца и група друштвених, пошто су прве (примерне, егзистенцијалне) њихове потребе задовољење било је и остало: *Шта да се ради?* Ни једна наука не може да да одговор на такво питање. Да ли је важније за појединца радити земљу, копати угаљ, изрицати пресуде, сликати слике или писати књиге? Да ли је важније за народ подизати касарне или подизати школе? Да ли је важније за радничку класу да живи у малој земљи, али слободној у националном погледу или да живи у великој земљи национално нејединственој? Да ли треба у земљи подизати индустрију или унапређивати пољопривреду и занате? Да ли треба у земљу довлачити стран капитал или га одбијати? На сва питања такве природе, наука не може одговорити. То су проблеми који се крећу у сфери религијозно-етичких резоновања или у сфери постављања политичких циљева. Наука може да истражује како таква питања настају и какав је каузално-генетички пут њихова решавања, али она не може да даје битне одговоре на њих. Функција економске политике као практичне науке почиње тек тамо, где је одговор на питање: *шта да се ради већ дат, и треба прићи питању: како да се уради?* То је једина могућност утицања науке на економско-политичку праксу, при којој, ма да није онемогућено уплитање личних гледишта и осећања научника у решавање политичких проблема, оно је ипак јако ограничено. Да наведемо, као илустрацију, конкретан пример. Из-

међу чисто политичких интереса Југославије (одржање јединства земље и њене егзистенције у данашњим границама у оквиру међународних политичких снага и односа у Европи) и економског просперитета народа и привредних грана у земљи може да постоји и дисхармонија. Просперитет југословенске привреде, при њеној данашњој структури, зависи од њенога извоза земљорадничких, сточарских и шумских производа и сирових руда. Овај извоз се креће према индустријализованим земљама: Италији, Аустрији и Немачкој. Просперитет југословенске привреде зависи дакле у врло великој мери од тога, да ли и у којој мери су ове земље склоне да примају југословенске производе. Ове земље опет траже ревизију државних граница држава победилаца у светском рату, неке од њих данас траже и ревизију граница Југославије. Спољна политика Југославије наслања се на оне земље које су баш аграрне земље (Француска, Чехословачка, Румунија) које дакле не могу, делимично због своје саобраћајно-географске раздаљености али још више због своје унутрашње привредне структуре, да замене, као потрошачи, оне земље, које су на другој политичкој линији, а које, због своје политичке линије, воде спољну трговинску политику затварања врате према нашој земљи. Наша економско-политичка наука може да проучава унутрашњу структуру народне привреде Италије, Аустрије и Немачке и да утврђује, колико је спољна трговинска политика ових земаља према Југославији условљена потребама саме њихове народне привреде. Она може да расмотри последице од опадања југословенског извоза у ове земље за југословенску привреду. У датој међународној политичкој и економској ситуацији она мора да истражује средства, са којима ће се, за њу а приори постављени политички циљ постићи са што мање економских жртава. Из ранијег разлагања о циљевима економске политике и о њиховом формирању (§ 2.) јасно излази да наука није способна да такве циљеве поставља него само може да проналази средства и мере за њихово остваривање. Али она је дужна да у проучавању мера утврди и дејства таквих мера на народну привреду. У томе се исцрпљује област њене делатности, али та област није мала и њени задаци, у тако ограниченом оквиру, остају значајни и велики.

III Метода У другој половини 19 века, нарочито у Аустрији и Немачкој, вођен је спор о методи (поступку) у теоријској народној економији између субјективистичке школе и историјске школе. Овај спор, знатно заоштрен, пренет је и у област практичне економске науке, економске политике. Ако је тешко у теоријској економији доћи до „објективних“ закључака због тога што су они, који закључке доносе, са свима својим односима, део објекта који проучавају, у примењеној економији (економској политици) је још теже, јер ту мере, које се предлажу, могу бити у нашу личну корист или у корист групе, којој по својим интересима или идеологији припадамо. При томе је у извесној (никад потпуној) мери могућ онај излаз, који смо горе оцртали, наиме, да се делатност науке ограничи на проучавање средстава. Макс Вебер, који је најоштрије повукао границу, је са правом истицао да такво ограничење науке на истраживање онога што је било и што јесте у њиховој узрочној вези и на последице и дејства појединих мера, *на израђивање оштрих појмова*, који су баш за економску политику од пресудног значаја, јер се иза мутних и неодређених појмова могу да сакривају многи врло различити интереси (Вебер¹) то прецизно доказује на појму: „интереси пољопривреде” иза кога може да се крије неколико десетина разноврсних и супротних „интереса”), — води до *ограничења* домашњаја научних истраживања, до извесне научне *ресистенције*, јер наука мора да стане пред проблемима који су баш најживљи и најинтересантнији. Друго решење је оно, које су препоручивали катедерсоцијалисти у Немачкој, а које се и данас спорадично у Немачкој јавља²)

¹) *Max Weber*, Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Bd. IX, pp 83—84, 1904

²) Пример је *Brunno Moll* са делом *Gerechtigkeit in der Wirtschaft*, 1932, који хоће да научним путем реши проблем поделе у постојећем поретку. Овај проблем: однос између науке и политике је још увек необично актуелан, дубок и захтевао би специјалан рад ван оквира овога увода. Познати прашки филозоф Радл побија тезу Веберову, доказујући немогућност да научник не уноси у научно сазнање и агитацију за „своју истину“. Научник не треба да се стиди својих гледишта. „Ко зна да је у праву, тај са правом захтева да други то признају. Универзитетска слобода је баш слобода агитације за своју истину“. *Emanuel Radl*, *Moderni věda*, str. 51, 1926. Гледиште Радлово је једнострано, филозофско и морално, али не научно. Проблем је разрађиван и у француској литератури. *Симиан* се ставља одлучно против финализма (постављање циљева) у економској науци. Ако економска наука има за предмет свога истраживања сазнање и тумачење економске стварности, њен задатак није да изграђује један економски идеал или да одређује каква има да буде економска пракса“. *François Simiand*, *La methode positive en science économique*, Paris 1912, p. 180. Исто гледиште заступа и Мелин. Сравни *Pierre Méline*, *De la science à l'action*, Paris 1908, p. 3-4

према коме наука треба да израђивањем циљева економске политике даје решења на социјално економска питања, отприлике онако, како су стари камералисте израђивали упутства за богаћење владалаца.

Али ако останемо при првome гледишту, морамо ипак да уђемо ближе у поступак, да видимо којим путем имамо да дођемо до закључка и којим материјалом можемо да се служимо. У економској политици као и у теоријској економији најбитнију улогу игра проблем *цена*: пољопривредних и индустријских производа, саобраћајних услуга, најамнице. Према томе се увек намеће питање, која дејства може једна економско политичка мера да изврши на цене и преко њих на поједине друштвене слојеве и привредне гране. До закона о формирању цена долази се *дедуктивним путем*, под извесним претпоставкама, које односе на функционисање механизма тржишта. Друго питање са којим се непрестано рачуна је: са каквим се *квантитативним релацијама* врши производни процес (број становништва, подела становништва по групама занимања, обрађена површина земљишта, њен однос према становништву, висина народног дохотка и његова подела, увоз и извоз, миграције, платни биланс, инвестирани капитали, пореско оптерећење, запосленост и незапосленост становништва итд.), тако да се економско-политичкој науци намеће посматрање и *индуктивним путем* и то што сигурнијом употребом *статистичког* материјала. Међутим баш Југославија, и ми то непрестано наглашавамо, посвећивала је и сувише малу пажњу до сада државној статистици, њеном раду и публикацијама. До сада не постоје ни најосновнији подаци, неопходно нужни за економску политику: подаци о броју земљорадничких газдинстава и величини земљорадничких поседа, подаци о броју трговачких, индустријских и занатских радњи о броју запослених радника у њима и висини инвестираног капитала и сл. Коначно економска наука може да упоређује дејства извесних мера у прошлости и садашњости,¹⁾ узимајући у оцену различиту историјску ситуацију или дејства истих мера у разним државама, уважавајући врло многе разлике у структури земље и култури

¹⁾ *Adolf Weber. Wirtschaftspolitik* 1, p. 8, 1932.

становништва, географском положају и сл., које између појединих земаља постоје.

У целини економска политика као наука има да послужи економско-политичкој делатности, пракси. Она има да пружи сазнања које ће помоћи остварењу једног друштвеног идеала. „Тенденција човека је побољшање његове судбине а то је принцип и самога живота. Ова тенденција се не може остварити друкчије него непрестаним искоришћавањем стечених знања и искустава.” Ту се сусрећу и узајамно допуњују теорија и пракса, наука и политичка делатност.

¹⁾ René Worms, Philosophie des sciences sociales, Vol. I, p. 173. 1903

ЛИТЕРАТУРА

- Werner Sombart*; Die Ordnung des Wirtschaftslebens, 1927.
Исѹу, Die drei Nationalökonomien, 1930.
Исѹу, Die Zukunft des Kapitalismus, 1932.
Eugen v. Philippovich, Grundriss II, Volkswirtschaftspolitik 1920.
Victor Mataja, Lehrbuch der Volkswirtschaftspolitik, Einleitung, 1931.
Adolf Weber, Wirtschaftspolitik, I, Einleitung, 1932.
Franz Eulenburg, Aussenhandel und Aussenhandelspolitik, 1929.
D-r Martha Stephanie Braun, Theorie der staatlichem Wirtschaftspolitik, 1929.
Brunno Moll, Gerechtigkeit in der Wirtschaft, 1932.
Alfred Müller-Arnack, Staatside und Wirtschaftsverfassung im neuen Reich, 1932.
Max Weber, Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis, Archiv für Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik, Bd 9, 1904.
Walter Weddigen, Zur logischen Grundlegung der praktischen Wirtschaftswissenschaft, Schmollers Jahrbuch, 52. Jahrgang, 1928.
Wilhelm Andreae, Grenzen und Aufgaben der Wirtschaftspolitik, Nationalwirtschaft, 2. Jahrgang. 1928.
Gustavo del Vecchio, Lezioni di economia applicata, parte II, Politica economica, 1931.
Alfonso de Pietri Tonelli, Corso di politica economica, Volume I, Introduzione, 1931.
Celestino Arena, L'espansione economica in regime corporativo, 1929.
René Wormss La science et l'art en économie politique, 1896.
Исѹу, Philosophie des sciences sociales, 3 сѡеске 1903—1907.
Pierre Méline, De la science de l'action, 1908.
François Simiand, La méthode positive en science économique, 1912.
Henri de Man, Réflexions sur l'économie dirigée, 1932.

- Lucien Laurat*, Economie dirigée et socialisation, 1934.
Gaetan Piron, La crise du capitalisme 1934.
Michel Dj. Molerovitch, L'economie dirigée, 1933.
Михајло Вујић, Начела народне економије, књ. III, св. I. Економна политика, Увод, 1898.
Мирко М. Косић, Основи економне политике, Увод, 1925.
Драгољуб Јовановић, Аграрна политика, глава I, 1930.
Д-р Анд. Госар, Реформа друштва, 1933.
Fran Milobar, Izabrana poglavlja iz narodnoga gospodarstva, II, 1903.
Albin Ogris, Trgovinska politika, II poglavlje, 1932.
Aleksander Bilimovič, Uvod v ekonomsko vedom, 1933.
-

Jur. br.
 377/4

САДРЖАЈ

	Стр.
Предговор	5
§ 1 Економска политика као пракса	7
§ 2 Циљеви економске политике	12
§ 3 Носиоци економске политике	22
§ 4 Техничка средства економске политике	30
§ 5 Границе успешне економске политике	44
§ 6 Привредни систем	49
§ 7 Економска политика као наука	61
Литература	67
